

Česká zemědělská univerzita v Praze

Provozně ekonomická fakulta

Katedra humanitních věd

Diplomová práce

Přežívání kulturních stereotypů po roce 1989

Bc. Jan Steiner

© 2010 ČZU v Praze

!!!

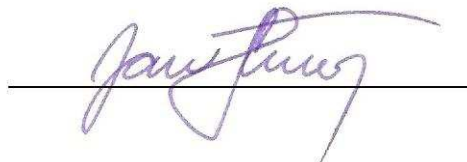
**Místo této strany vložíte zadání diplomové práce.
(Do jedné vazby originál a do druhé kopii)**

!!!

Čestné prohlášení:

Prohlašuji, že svou diplomovou práci " Přežívání kulturních stereotypů po roce 1989" jsem vypracoval samostatně pod vedením vedoucího diplomové práce a s použitím odborné literatury a dalších informačních zdrojů, které jsou citovány v práci a uvedeny v seznamu literatury na konci práce. Jako autor uvedené diplomové práce dále prohlašuji, že jsem v souvislosti s jejím vytvořením neporušil autorská práva třetích osob.

V Praze dne 8.4.2010

Poděkování:

Rád bych touto cestou poděkoval vedoucímu bakalářské práce panu PhDr. Miroslavu Poliškému, CSc. za odborné vedení a rady při zpracování mé práce a také za to, že se ke mně i ostatním studentům vždy choval velmi přívětivě a přátelsky. Děkuji.

Přežívání kulturních stereotypů po roce 1989

Surviving Cultural Stereotypes After 1989

Souhrn: Teoretická část práce je věnována obecné problematice kulturních stereotypů. Poskytuje teoretický základ, na kterém je postavena výzkumná část práce. Zahrnuje vymezení pojmů kultura, stereotyp a kulturní stereotyp. Zabývá se problematikou kultury a stereotypů v širších souvislostech. V závěru jsou uvedena teoretická východiska pro výzkumnou část práce.

Praktická část zkoumá konkrétní kulturní stereotypy v české kultuře. Výzkum je zaměřen na sociologický aspekt kultury a je realizován prostřednictvím analýzy objektivních základů a společenskohistorických podmínek, při kterých vznikají nové stereotypy, staré se mění nebo zanikají. U sledovaných stereotypů je kladen důraz na období po roce 1989, kdy předpokládáme jejich výrazné přeměny. S ohledem na možnosti práce je spektrum sledovaných stereotypů omezeno pouze na stereotypy související s institucí rodiny. Vybrané stereotypy jsou: manželství, rozvod, interrupce a větší část práce je věnována stereotypu ženy. Výzkum je realizován na základě sekundárních zdrojů dat, zejména demografické statistiky ČSÚ a výzkumů veřejného mínění realizovaných Sociologickým ústavem AV ČR.

Summary: The theoretical part of the study is dedicated to the general questions of cultural stereotypes. It provides a theoretical basis for the research section of the paper. It contains a delineation of the terms ‘culture’, ‘stereotype’, and ‘cultural stereotype’. The questions of culture and stereotypes are regarded in broader contexts. The theoretical foundations for the research section are stated in the conclusion.

The research section examines actual cultural stereotypes within Czech culture. The research focuses on the sociological aspect of culture; it analyzes the objective grounds and the socio-historical conditions that give rise to new stereotypes while forcing older

stereotypes to modify or disappear. Considering the observed stereotypes, emphasis is given to the period after 1989 during which a considerable mutation of their content is presupposed. With respect to the scope of the paper, the range of the examined stereotypes is limited to those associated with the institution of family. The selected stereotypes pertain to matrimony, divorce, abortion - and a major part of the paper explores the stereotype of woman. The research is based on secondary sources of data, primarily on the demographic statistics of the Czech Statistical Office, and on the opinion polls carried out by the Institute of Sociology of the Academy of Sciences of the Czech Republic.

Klíčová slova: kultura, stereotyp, enkulturace, kulturní stereotyp, instituce, rodina, stereotyp ženy, manželství, rozvod, interrupce

Keywords: culture, stereotype, enculturation, cultural stereotype, institution, family, female stereotype, marriage, separation, termination of pregnancy

Obsah:

1. Úvod.....	9
2. Cíl práce a metodika.....	10
3. Teoretická část	11
3.1 Kultura	11
3.1.1 Definice pojmu kultura	11
3.1.2 Hmotná a nehmotná kultura v kontextu vývoje člověka.....	14
3.1.3 Typologie pojmu kultura.....	15
3.1.4 Úrovně kultury	16
3.1.5 Vlastnosti kultury	18
3.1.6 Učení se kultuře – enkulturace	21
3.1.8 Růst kultury a difúze kulturních prvků	22
3.1.9 Kulturní antropologie, sociální a kulturní antropologie	23
3.1.10 Metody studia kultury, etnocentrismus a sociální relativismus	25
3.1.11 Souhrn	26
3.2 Stereotyp	27
3.2.1 Vymezení pojmu stereotyp	27
3.2.2 Vznik, funkce a zánik stereotypu	28
3.2.3 Stereotyp jako soubor představ	29
3.2.4 Stereotyp jako navyklý způsob jednání.....	31
3.2.5 Stereotyp jako motivační činitel a jako výsledek činnosti	33
3.2.6 Hodnotící a nehodnotící stereotyp	33
3.2.7 Aspekty ovlivňující výklad stereotypů	34
3.2.8 Stereotypy - shrnutí	35
3.3 Syntéza	35
3.3.1 Kulturní stereotyp.....	35
3.3.2 Teoretická východiska	36

4. Výzkumná část	37
4.1 Instituce rodiny a stereotypy	38
4.1.1 Manželství, nemanželské dítě	38
4.1.2 Rozvod	44
4.1.3 Interrupce	47
4.1.4 Věk rodičů, struktura a počet dětí	51
4.2 Stereotyp ženy	55
4.2.1 Co je mužské a co je ženské?	55
4.2.2 Jiná kultura, jiný genderový stereotyp	57
4.2.3 Žena ve společnosti	57
4.2.4 Stereotyp české ženy	59
4.2.5 Shrnutí	68
5. Závěr	69
6. Seznam literatury	71
7. Přílohy	76

1. Úvod

Koncem 80. let 20. století padl komunistický režim a studená válka se stala historií. Do té doby bipolární uspořádání světa se hroutí a ve světě po studené válce již nehrají nejdůležitější roly ideologické, politické či ekonomické rozdíly mezi národy, nýbrž rozdíly kulturní. Národy dosud sjednocené ideologií nebo historickými okolnostmi, ale rozdělené civilizační (kulturní) příslušností se rozpadají. Jednou ze zemí, které s pádem Sovětského svazu získaly svou kulturní i politickou nezávislost je také Česká Republika (Československo).

Několik desetiletí trvající okupace se však projevila nejen na kompletní transformaci ekonomiky, ale obrovskou měrou se podepsala na formování české společnosti. Dlouhou dobu působící vliv východní kultury se významným způsobem podepsal na české kultuře. Kultura se vztahuje k celkovému způsobu života národa. Součástí kultury jsou hodnoty, normy, tradice, instituce a způsoby myšlení, jimž po sobě jdoucí generace přisuzovaly primární důležitost. Naše země se po revoluci ocitla na kulturním rozhraní a do jisté míry začala nabývat svou novou kulturní identitu.

Ve společnosti je patrný slábnoucí vliv východní kultury, který je nahrazen vlivem kultury západní. Každá společnost však potřebuje ke své existenci vize, sny, naděje a ideály. Tyto vize, sny a ideály nevznikají naráz, ale jsou společností přijímány postupně a tento proces může trvat desítky let. Naše země se tedy stala v roce 1989 svobodnou, demokratickou zemí, ale samotná transformace společnosti byla na úplném začátku. Naopak ideologie vštěpovaná téměř po čtyři desetiletí a naprosto odlišná koncepce státu, státní moci a ekonomiky zanechala ve společnosti hluboké stopy.

Revoluce a rok 1989 se staly symbolem velkých změn. Některé proběhly rychle, ale pro některé byl převrat pouhým předpokladem. Zejména v kulturní a společenské oblasti docházelo a obecně dochází ke změnám velice pomalu. Zvyky, hodnoty a normy jsou v kultuře uchovávány a předávány prostřednictvím kulturních stereotypů. Pro stereotypy je charakteristické, že ty, které již v kultuře nemají místo, zanikají a jsou nahrazeny stereotypy novými. Jak se kulturní stereotypy po roce 1989 vyvíjely, měnily, vznikaly, zanikaly a nebo zůstávaly v nezměněné podobě, to vše jsou otázky, kterým se bude věnovat tato diplomová práce.

2. Cíl práce a metodika

Diplomová práce je rozdělena na teoretickou a praktickou část. Teoretická část se věnuje obecné problematice kulturních stereotypů. Zahrnuje vymezení pojmů kultura a stereotyp, které jsou následně spojeny syntézou. Problematika kultury a stereotypů je uvedena v širších souvislostech. Cílem této části práce je poskytnout teoretické a metodologické podklady pro výzkumnou část. Teoretická část práce je vypracována na základě odborné literatury, věnující se problematice kulturních stereotypů, a to jednak literatury v tištěné podobě a také publikací dostupných na internetu.

Cílem výzkumné části práce je zmapovat vývoj kulturních stereotypů v české kultuře. Důraz je kladen především na období po roce 1989, kdy předpokládáme nejvýraznější proměny sledovaných stereotypů. Stereotypy budeme zkoumat z hlediska sociologického, cílem je identifikovat objektivní základy a společenskohistorické podmínky, při kterých vznikají nové stereotypy, staré se mění a nebo zanikají. V zásadě je naším cílem zjistit, jaká je síla kulturních stereotypů. Jsou stereotypy natolik silné, že jsou schopny odolat společenským a kulturním změnám odstartovaných událostmi roku 1989? Pokud ne, jak výrazná je jejich proměna? Pokud ano, co je důsledkem přetrvávání těchto stereotypů? To vše jsou otázky, na které by měla tato práce odpovědět.

Tato část (výzkumná část) je vypracována na základě třech typů zdrojů. Prvním zdrojem je demografická statistika ČSÚ, která poskytuje empirická data u sledovaných stereotypů. Druhým zdrojem jsou výzkumy veřejného mínění, převážně zpracované Centrem pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR. Tyto výzkumy nám poskytují informace o názorech veřejnosti u sledované problematice. Třetím zdrojem jsou názory odborníků k dané problematice a slouží jako doplnění předchozích dvou zdrojů. Touto kombinací je dosaženo větší komplexnosti a objektivity realizovaného výzkumu. Pro přehlednost je výzkum doplněn o důležité tabulky a grafy, uvedené v textu, nebo jako příloha na konci práce.

3. Teoretická část

Jako u každé odborné práce bude i pro nás výchozím bodem teoretická část, která bude obsahovat vymezení pojmů a měla by sloužit jako úvod do dané problematiky. Tato diplomová práce nese název *Přežívání kulturních stereotypů po roce 1989*. Budeme tedy postupovat systematicky, definujeme každý jednotlivý pojem zvlášť a následně syntézou opět spojíme dohromady. Nebudeme se však zabývat pouze vymezením pojmů, ale podíváme se na celou problematiku, která k těmto pojmům patří a je s nimi neoddělitelně spojena. Výsledkem teoretické části práce by měla být orientace v problematice, porozumění základním pojmům a definice předmětu zkoumání. V našem případě, co rozumíme a chápeme pod pojmem kulturní stereotyp.

Tento pojem se v odborné literatuře takřka neobjevuje, a proto tento pojem definujeme jako složení slov *kulturní (kultura)* a *stereotyp*.

3.1 Kultura

3.1.1 Definice pojmu kultura

Kultura je považována za jednu z centrálních kategorií společenských věd. Jestliže se podíváme, jak kulturu definuje odborný slovník, nalezneme tuto definici: *kultura je souhrn všech oborů lidské duševní činnosti, souhrn výsledků hmotné, duševní a umělecké společenské činnosti člověka v průběhu společensko-historického vývoje lidstva*. [1] Ještě jednodušší definice, která je významově shodná s předchozí, definuje kulturu jako: *souhrn hmotných a duchovních hodnot vytvořených lidstvem*. [2] Jak si ukážeme dále, je tento pojem významově daleko hlubší a mnohoznačnější, než jsou tyto jednoduché definice, schopny postihnout.

Pojem *kultura* má svůj původ již v antickém starověku. Slovo *kultura* vzniklo z antického „*colore*“, což původně označovalo obdělávání zemědělské půdy. Pohled na kulturu jako charakteristiku lidské vzdělanosti přinesl filozof Marcus Tullius Cicero (106-43 př. n. l.), když nazval filozofii *kulturou ducha*.

Ve středověku se pojmu *kultura* nijak významně neužívalo a pokud ano, většinou ve spojitosti s náboženstvím. Až nástup humanismu a renesance vdechl tomuto pojmu nový život a nový význam. Pod pojmem *kultura* bylo v této době označováno vzdělávání a kultivace člověka, tedy zdokonalování lidských schopností.

Další nový význam můžeme nalézt v 18. století, kdy je kultura chápána jako oblast lidské existence, která stojí v protikladu k přírodě. Osvícenské pojetí kultury klade daleko větší důraz (stejně jako humanismus) na zdokonalování lidských vlastností, naopak daleko méně je kultura chápána jako stav a podmínky sociálního života.

Předpoklady pro překonání osvícenské koncepce kultury položil ve svém díle *Ideje k filosofii dějin lidstva* (1784-1791) německý filosof Johann Gottfried von Herder (1744-1803). Podle jeho koncepce nahrazuje kultura fyzické nedostatky člověka, je to specifický nástroj adaptace k prostředí. V dějinách kultury, které chápe jako neustálý nárůst humanity, hraje nejdůležitější úlohu tradice a její předávání dalším generacím. Herder odmítal teorii o nekulturních národech, protože kultura je podle jeho mínění univerzální vlastností celého lidstva. Jeho koncepci je možno považovat za vyvrcholení teorií kultury, které syntetizují filosofické a specifické vědní oblasti.

Významný zvrat v chápání pojmu kultura, zejména v anglosaských zemích, je spjat s prací anglického antropologa Edwarda Burnetta Tylora, který se nechal do značné míry inspirovat německou etnografií, historiografií a prací drážďanského historika Gustava Friedricha Klemma (1802-1867). Tylorovo vymezení kultury je první formální antropologickou definicí tohoto pojmu. *Kultura nebo civilizace je komplexní celek, který zahrnuje poznání, víru, umění, právo, morálku, zvyky a všechny ostatní schopnosti obyčejné, jež si člověk osvojil jako člen společnosti.*[3]

Tato definice představuje významný mezník, který změnil chápání pojmu kultura a učinil z něj nástroj kvalitativně nového přístupu ke studiu sociokulturních jevů. *Pojem kultura začal být užíván k označení třídy věcí a jevů, jimiž se člověk odlišuje od zvířete. Studium kultury z antropologického hlediska není tedy omezeno pouze na oblast pozitivních hodnot, které člověka kultivují a humanizují, ale zahrnuje všechny nebiologické prostředky a mechanismy, jejichž prostřednictvím se lidé adaptují na vnější prostředí. Kultura z tohoto hlediska vystupuje jako specifický lidský atribut – způsob přetváření světa člověkem.* [3] Tato definice nikdy nezestárla a stala se výchozí pro většinu moderních antropologických teorií kultury.

V roce 1952 se o sjednocení různých přístupů k vymezení pojmu kultura pokusili američtí antropologové Alfred Louis Kroeber a Clyde Kluckhohn. Provedli rozbor více než 150 definic a na jejich základě definovali kulturu takto: *kultura je*

produkt, je historická, zahrnuje ideje, vzory a hodnoty, je selektivní, lze se jí učit, je založena na symbolech a je abstrahována z chování a produktů chování. Je to třída metabolických (extrasomatických, superorganických) prostředků a mechanismů specifické lidské adaptace k vnějšímu prostředí. Zahrnuje společenské vědomí lidí, jeho projevy v chování a materiální a duchovní produkci života společnosti. [4]

Dále uvedli, že kultura vystupuje v podobě:

- ❖ artefaktů - výtvorů lidské práce
- ❖ sociokulturních regulativů - norem, hodnot, pravidel chování
- ❖ idejí -kognitivních i symbolických systémů
- ❖ institucí organizujících lidské chování

Artefakty - Představují materiální objekty zhotovené nebo modifikované lidskou činností v souladu s normami určité kultury. Původně byl tento pojem používán pouze v souvislosti s archeologií, v průběhu 20. století pronikl i do ostatních vědních disciplín.

Sociokulturní regulativy - Zahrnují relativně stálý, většinou uznávaný soubor předpisů, norem, hodnot, pravidel a vzorů chování, který je sdílen členy určitého společenství. Sociokulturní regulativy limitují, stimulují a determinují průběh sociálních interakcí ve standardních situacích dané kultury. Obsahují širokou škálu příkazů, zákazů, trestů, ocenění, uznání a odměn, čímž určují jaké jednání je v dané kultuře přípustné a společensky žádoucí.

Sociokulturní regulativy se navenek (v konkrétním jednání lidí) projevují jako komplexy kulturních vzorců. Kulturní vzorce obecně definujeme jako schémata jednání v určitých situacích.

Ideje kognitivních i symbolických systémů - Představují negenetickou paměť, kterou disponují příslušníci určité kultury. Slouží jako určitá informační základna či intelektuální potenciál. Kulturní ideje vystupují v podobě kognitivních a symbolických systémů, jejichž prostřednictvím příslušníci dané kultury vnímají a interpretují přírodní a sociokulturní realitu.

Instituce organizujících lidské chování - Hrají důležitou roli v procesu enkulturace, koordinují a regulují chování členů určité společnosti, integrují sociální motivy a aktivity jednotlivců a zajišťují realizaci společensky žádoucích činností. Slouží také jako prostředek k uspokojování lidských potřeb.

3.1.2 Hmotná a nehmotná kultura v kontextu vývoje člověka

Většina autorů definuje kulturu jako souhrn hmotných a nehmotných hodnot vytvořených člověkem. V následující kapitole se budeme zabývat rozdílem mezi hmotnou a nehmotnou kulturou a to zejména v kontextu vývoje člověka jako živočicha. Lidská činnost je v živočišné říši stimulována, programována a realizována prostřednictvím zcela unikátního mechanismu - kultury. Její podstatu můžeme spatřit v překonání čistě biologického typu organizace činnosti a transformaci původně živočišné aktivity v činnost sociokulturní.

Americký antropolog Robert F. Murphy (1924-1990) vymezil kulturu takto: *Kultura je soubor mimobiologických typicky lidských prostředků přizpůsobení člověka jeho prostředí, tedy přírodě.* [5] Podíváme-li se na člověka jako živočicha, musíme konstatovat, že je na nehostinné přírodní podmínky vybaven velmi nedostatečně. Jak je tedy možné, že se člověku podařilo podmanit si téměř všechny kontinenty (celou planetu) a v pomyslné hierarchii přírody stanul na prvním místě?

Člověk se dokázal nejrychleji ze všech živočichů adaptovat na podmínky, které na něj působí nejen pomocí biologických (evolučních), ale zejména nebiologických změn. Rize evoluční změna, kdy člověk zanechal lezení po čtyřech a díky vzpřímené chůzi uvolnil přední končetiny, byla možná právě tím spouštěcím mechanismem, který postupně vedl k tomu, že člověk začal myslet, uvědomovat si sebe sama a prostřednictvím těchto schopností vytvářet lidskou kulturu. Ruka, která již nemusela plnit funkci chůze, se stávala stále dokonalejší a člověk byl schopen vykonávat stále složitější a přesnější úkony. Tak začal nedostatečné biologické vybavení nahrazovat výrobou nástrojů a předmětů. Nejstarší objevené kamenné nástroje jsou staré přibližně 2,5 milionu let.

Právě toto nebiologické přizpůsobování již můžeme v souladu s předchozí definicí nazvat kulturou. Nebiologické přizpůsobení má oproti biologickému jednu obrovskou výhodu, kterou je rychlost přizpůsobení se. Zatím co biologická adaptace

může trvat desítky nebo stovky let, nebiologické přizpůsobení se je otázkou měsíců či let. A právě zde můžeme nalézt největší výhodu člověka oproti ostatním živočichům.

Do této chvíle jsme hovořili pouze o kultuře hmotné, která je představována materiálními výtvy, tzv. *artefakty*. Vedle ní však ruku v ruce vznikala také kultura nehmotná. Zhotovování nástrojů totiž neznamenalo pouze zdokonalení zručnosti rukou, ale také podnítilo rozvoj lidského mozku. Primárně tedy kulturu dělíme na:

- **Hmotnou kulturu** – lidské materiální výtvy (artefakty)
- **Nehmotnou kulturu** - pravidla a normy chování v dané společnosti, tabu, ideje, náboženství, jazyk, řeč, písmo, gesta, umění, společenské instituce atd.

Nyní bychom již měli být schopni určit, co všechno kulturou rozumíme.

Do kultury tak můžeme zařadit například obraz Pabla Picassa, ale paradoxně také zbraně, koncentrační tábory anebo teroristické útoky, neboť i to jsou lidské výtvy.

3.1.3 Typologie pojmu kultura

Různé chápání pojmu kultura dalo podle Soukupa (Soukup, 2000, s. 15-16) vzniknout třem odlišným přístupům k vymezení rozsahu a obsahu pojmu kultura. Jedná se o axiologické, antropologické a redukcionistické pojetí kultury.

- **Axiologické pojetí kultury:** axiologická koncepce kultury je významně hodnotící. Omezuje rozsah třídy kulturních jevů pouze na sféru pozitivních hodnot, které přispívají ke kultivaci a humanizaci člověka a k progresivnímu rozvoji lidské společnosti. Do kultury jsou zahrnovány oblasti duchovních hodnot společnosti jako umění, věda, literatura, osvěta, výchova, pokrokové myšlení apod.
- **Antropologické pojetí (globální):** zahrnuje do kultury také všechny nadbiotické prostředky a mechanismy, pomocí kterých se člověk jako člen společnosti adaptuje na vnější prostředí. Nemá hodnotící funkci a díky tomu můžeme charakterizovat a klasifikovat různá společenství v čase a prostoru podle jejich specifických kulturních prvků. To umožňuje srovnávací výzkum

těchto sociokulturních systémů (kultur, subkultur) v čase a prostoru. V praxi to znamená studovat způsob života charakteristický pro určitou společnost (systém artefaktů, sociokulturních regulativů a idejí sdílených a předávaných členy určité společnosti). Antropologické pojetí kultury se prosadilo zejména v sociální a kulturní antropologii, archeologii, etnografii, etnologii, sociologii a psychologii.

- **Redukcionalistické pojetí:** zahrnuje velké množství přístupů, pro které je typická snaha omezit rozsah pojmu kultura pouze na určitou část sociokulturní reality. Vymezit pojem tak, aby zahrnoval méně, ale odhaloval více, je charakteristické pro přístupy rozvíjené v rámci současné kognitivní a symbolické antropologie. V protikladu ke globálnímu pojetí kultury jsou rozvíjeny zejména sémiotické přístupy, které redukují pojem kultura na systém znaků, symbolů a významů sdílených členy společnosti.

3.1.4 Úrovně kultury

Stejně jako existují různé typy pojmu kultura (tedy rozdílná pojetí tohoto pojmu) můžeme kulturu rozdělit také podle úrovně, na které je zkoumána. Existují tři základní úrovně, na kterých je možno kulturu zkoumat. Tyto úrovně bychom neměli vzájemně zaměňovat.

1. Generická kultura

První úroveň tvoří kultura obecně. Je to nejdůležitější znak, který odlišuje člověka od ostatních živočichů na této planetě. Představuje *výzkum kultury v atributivním smyslu jako univerzálně lidského fenoménu, systému extrasomatických prostředků a mechanismů, které motivují, usměrňují, koordinují, realizují a zajišťují lidskou činnost na úrovni druhu homo sapiens. Výzkum vedený z tohoto zorného úhlu usiluje objasnit specifickou kultury jako univerzální technologie lidstva a vnést hraniční čáru mezi specificky lidskou činností a biologickými formami života.* [6]

Základní funkcí tohoto pojmu je vést hraniční čáru mezi specificky lidskou činností a ostatními biologickými formami života. Objasnit podstatu kultury jako nebiologického, superorganického a negenetického způsobu adaptace člověka na vnější prostředí. V centru zájmu stojí především otázky vývoje lidské činnosti a kultury

v procesu antropogeneze. Této úrovni také odpovídají definice uvedené výše. Jedná se o nejobecnější úroveň kultury.

2. Kultury a subkultury

Druhou úrovní rozumíme studium kultury na úrovni kultur, subkultur a kontrakultur. *Předmětem výzkumu již tedy není kultura obecně, ale konkrétní sociokulturní systémy, které je možné identifikovat v čase a prostoru. Tento přístup vychází z faktu, že generická kultura se aktuálně manifestuje v nesmírné varietě dílčích, lokálních kultur, tj. ve zvláštním způsobu života různých skupin lidí. Kultury z tohoto hlediska představují jedinečné a unikátní konfigurace artefaktů, sociokulturních regulativů, idejí norem, modelů chování, institucí a kulturních vzorců typických pro určitou společnost nebo sociální skupinu.* [7] V tomto smyslu je možné kulturu definovat jako adaptivní systém, který v každém okamžiku své existence prochází různými stavy a při interakci s vnějším prostředím modifikuje a proměňuje svoji strukturu. Jestliže je rovnováha, která za normálních podmínek panuje, narušena okolními ekologickými, demografickými, technologickými nebo jinými změnami, proběhnou odpovídající změny i v kulturním systému: *Jednotlivé kultury je přitom možné studovat jako relativně autonomní, vnitřně strukturované a integrované, superorganické adaptivní systémy, které se transformují a dále vyvíjejí pod stimulujícím, limitujícím a determinujícím vlivem ekologických, technologických, ekonomických a demografických faktorů.* [7]

Významnou roli v tomto pojetí zaujímá pojem *lokální kultura*. Odlišuje od sebe rozdílné způsoby kulturní adaptace, které si v průběhu dějin vypracovala různá společenství a pospolitosti obývající různé geografické regiony, různé části naší planety. V této dimenzi je tedy kultura chápána daleko menším, diferenciovanějším způsobem.

Žádná kultura netvoří homogenní celek, ale je složena nebo spíše obsahuje celou řadu dalších menších kultur - subkultur. Subkulturou tedy rozumíme specifickou minoritní kulturu v rámci kultury majoritní.

Nositelé subkultury jsou zejména sociální skupiny, které vykazují alternativní kulturní znaky, jimiž se odlišují od hlavní kultury, v jejímž rámci existují. Z hlediska své vnitřní skladby obsahují stejnou třídu kulturních jevů (artefaktů, sociokulturních

regulativů a idejí) prostřednictvím kterých patří do hlavní (majoritní) kultury. Ve všech těchto složkách se subkultura liší pouze v některých elementech od majoritní kultury.

Provádíme-li výzkum kultury na úrovni kultur a subkultur, je naším cílem porozumět vývoji a fungování sociokulturních systémů (kultur, subkultur a kontrakultur) v čase a prostoru. V centru našeho zájmu stojí studium kultury jako systému artefaktů, sociokulturních regulativů a idejí sdílených a předávaných členy určitého společenství.

3. Osobnostní kultura

Třetí úroveň můžeme nazvat osobnostní kulturou. Je to kultura na úrovni jednotlivce, v centru zájmu výzkumu tohoto pojetí stojí ontogeneze lidské psychiky v konkrétním kulturním kontextu, zejména pak osvojování si kultury jednotlivcem v procesu socializace a enkulturace.

Osobnostní kultura zkoumá: *vztah kultury, osobnosti, jazyka a myšlení v konkrétním sociokulturním kontextu. Výzkumný akcent je tedy přenesen z roviny atributivní a distributivní kultury do polohy jednotlivce jako tvůrce a zároveň produktu kultury.* [8] Socializace a enkulturace představují dva různé aspekty stejného procesu, tedy postupné transformace člověka jako bytosti čistě biologické v bytost sociokulturní.

3.1.5 Vlastnosti kultury

V předchozích kapitolách jsme se zabývali vymezením pojmu kultura. Definovali jsme jednotlivé typy a také jednotlivé úrovně, na kterých je možné kulturu zkoumat. V následující kapitole se podíváme na nejdůležitější vlastnosti, které kulturu charakterizují. Tři možné vlastnosti kultury popisuje například Robert Lawless (Lawless, 1966, s.28). Kultura je podle této koncepce naučená, sdílená a integrovaná:

- **Kultura je naučená** - není tudíž jedinci vrozená (narozdíl od zvířecích instinktů). Kulturu si člověk osvojuje učení v přímém důsledku života v určité sociální skupině, k níž jedinec přísluší, v nejširším pohledu v lidské společnosti obecně. Dítě, které vyrostle v izolaci nebo mimo lidskou kulturu se nestane skutečným člověkem (je jím biologicky, nikoliv duševně). Neumí řeč, nemá citové vazby k jiným lidem, neprošlo tzv. socializací (sociologové v tomto

procesu vidí přizpůsobování se lidem) a procesem enkulturace (učení se kultuře, zacházení s jejími symboly).

- **Kultura je sdílená** - v tom smyslu, že člověk si ji osvojuje stykem s lidmi patřícími ke stejné kultuře a společně sdílejí stejné vzorce chování. Tak je velkým množstvím jedinců sdílen například jazyk, mýty, pohádky apod. Kultura nás v mnohém omezuje, ale jediné díky ní a díky tomu, že ji sdílíme s ostatními členy skupiny, s nimi můžeme vejít ve vzájemnou a smysluplnou interakci. Díky tomu, že kultura je sdílená, je pro nás chování lidí kolem nás do značné míry předpověditelné, a tudíž jsme schopni se ve společnosti orientovat. K tomu, co vyplývá z faktu, že kultura je sdílená, patří její významná charakteristika - kultura je systém symbolů a významů. Lidé mnohem více než jiní živočichové užívají symboly k předávání ohromného množství vědomostí, názorů a očekávání - základním symbolickým systémem v lidské kultuře je jazyk, bez něhož se v komunikaci neobjedeme. Lidská řeč je ovšem sama o sobě pouhou řadou zvuků, které nemají žádný smysl, musejí být sdíleny a symbolický smysl jim připisuje až příslušná konkrétní kultura. Jazyk je tedy kulturně podmíněn. Nejen jazyk, ale i význam vůní, zvuků a gest je kulturně podmíněn. Právě proto, že je sdílená, má kultura pro společnost jednotící charakter - neutralizuje sobecké chování jedinců a podřizuje je všeobecným pravidlům. Bez kultury by všechny sociální kontakty skončily konfliktem. Kultura snižuje jejich riziko tím, že nám nejen předepisuje, jak máme v určitých situacích jednat, nýbrž také to, co můžeme očekávat od ostatních.
- **Kultura je integrovaná a vnitřně propojená** - V každé kultuře panuje vnitřní souvztažnost a spojitost - každý prvek v ní má své místo a logické opodstatnění a budí v jedincích zdání smysluplného řádu. V tomto smyslu se hovoří o tom, že každá kultura vytváří tzv. kulturní vzorce. Kulturní vzorec je systém institucí, forem chování, hodnot a norem charakteristických pro danou společnost, který je jedinci přijímán v procesu enkulturace a reprodukuje se v kulturních výtvorech a stabilizuje ve zvycích a obyčejích.

Podle dalších pojetí, zejména antropologického, jsou uvedené vlastnosti rozšířeny o další charakteristiky. Kultura je tak definována prostřednictvím šesti (respektive sedmi) základních charakteristik, kterými jsou již zmíněné charakteristiky: kultura je **integrovaná, naučitelná, sdílená** a tyto vlastnosti jsou doplněny o další atributy: **adaptivní, negenetický, symbolický a specificky lidský**.

- **Kultura je adaptivní** - konkrétní podoba určité kultury je výsledkem adaptace na konkrétní přírodní prostředí, které daná společnost obývá. Takovým příkladem může být například polyandrie (mnohomužství), jež je charakteristická pro určitá území Tibetu. V Tibetu jsou totiž velmi nízké výnosy půdy a tibetská společenství prostřednictvím kultury (uspořádání příbuzenských vztahů je jednou ze složek kultury) zajišťují, aby se počet osob závislých na místní zemědělské produkci nezvyšoval, tedy aby se společenství bylo schopné uživit z vlastních zdrojů. Polyandrie funguje tak, že pouze některé ženy mohou mnohomužské manželství uzavřít, zatímco ostatní ženy zůstávají neprovdány a plní hospodářské úkoly. Polyandrie je tak formou adaptace na nepříliš výnosné přírodní prostředí, které není schopno uživit stále se zvětšující skupinu lidí.
- **Kultura je negenetická** – k předávání kultury dochází výhradně v procesu enkulturace (viz. dále). To znamená, že dítě narozené rodičům, kteří jsou nositeli jedné kultury, které by bylo od narození vychované adoptivními rodiči z kultury druhé, je v plném smyslu nositelem výhradně kultury těch rodičů, kteří jej vychovali. Důkazem toho, že kulturní kompetence se získávají procesem enkulturace a nikoli genetickým přenosem, mohou být například velmi známé případy tzv. vlčích dětí. Amala a Kamala byly dvě malé dívky žijící s vlky, objevené roku 1920 u Midnapuru v Indii. Jsou dvěma z lépe zdokumentovaných případů vlčích dětí. Obě dívky projevovaly vlčí chování, měly mozoly na dlaních a kolenou z toho jak chodily po všech čtyřech. Dívky ožívaly hlavně v noci, neměly rády slunce a velmi dobře viděly ve tmě. Také měly abnormálně vyvinutý čich a sluch. Navíc dívky projevovaly hypersenzitivitu k dotekům a nerady nosily oblečení. Nebyly citlivé na chlad a horko. Projevovaly jen málo lidských emocí jakéhokoli druhu - kromě strachu. Snaha zařadit tyto děti do

lidské společnosti nebyla úspěšná. Mladší z dívek zemřela zhruba po roce a Kamala, starší dívka, si sice zvykla na společnost ostatních lidí, a dokonce byla schopna chodit i vzpřímeně, ale nikdy ne dokonale. Když byly nalezeny, neznaly lidskou řeč, obě vydávaly vysoké naříkavé zvuky podobné vlčímu vytí. Lidskou řeč se nikdy pořádně nenaučily, ovládaly pouze omezené množství slov. Tento případ je důkazem, že genofond dívek z nich neudělal nositele lidské kultury a co více, tyto vlčí děti dokonce při pokusech adaptace na lidskou kulturu strádaly.

- **Kultura je symbiotická** - Kultura je chápána jako síť významů, což znamená, že není něčím, co reálně existuje, ale něčím, co umožňuje naše sdílené porozumění světu. Kultura je tedy uspořádanou soustavou symbolů (symbol je chápán jako něco, co nese význam), které tvoří kód naší komunikace a zároveň pomyslné brýle, skrze které hledíme na svět.
- **Kultura je specificky lidská** - což znamená, že jejím nositelem může být pouze člověk. Použijeme-li tedy slovo kultura k označení společenského systému jiných živočišných druhů, je potřeba mít na zřeteli, že se jedná pouze o jeho metaforické užití.

3.1.6 Učení se kultuře – enkulturace

V kapitole, která se zabývá vlastnostmi kultury, jsme se dozvěděli, že jednou z významných vlastností kultury je, že je naučená. Proces, v němž dochází k osvojování si kulturních prvků, tedy učení se kultuře, se nazývá enkulturace. Enkulturace je *část socializačního procesu, během něhož se původně neutrální a nekulturní novorozenec stane integrální součástí společnosti, jejíž kulturu přejímá. Enkulturace je neukončený celoživotní proces.* [9]

Z uvedené definice vyplývá, že podstatná část kultury je jedinci předávána v době dětství a během dospívání. Enkulturace probíhá zejména prostřednictvím výchovy. Předávány jsou především normativy, regulativy a ideje. Na jedince však působí také hmotné prvky kultury, tedy artefakty, zejména hračky, knihy, oblečení apod. V procesu enkulturace hrají neoddiskutovatelnou roli instituce, zejména rodina a

škola. V raném věku hrají rozhodující roli především primární instituce (rodina), v průběhu dospívání jejich vliv klesá a roste význam sekundárních institucí a sociálních skupin.

Člověk v procesu enkulturace čerpá z rozsáhlého sociokulturního dědictví. Zkušenosti a znalosti jsou předávány pomocí jazyka a písma. Enkulturační může probíhat vědomě a cíleně skrze výchovu a vzdělávání či nevědomě - mimovolnou percepcí a napodobováním. Může probíhat formální nebo neformální cestou. Větší část učení se kultuře probíhá neformální cestou formou mýtů, legend, podobenství a osobních příkladů, kolektivních her a rituálů. Formální výchova je zpravidla reprezentována školou, která má jedinci zprostředkovat společností stanovené penzum znalostí. Formální i neformální enkulturační má společný cíl: zformovat jedince v duchu dané kultury a minimalizovat (potlačit) ty prvky v jeho chování, které jsou neslučitelné s danou kulturou.

3.1.8 Růst kultury a difúze kulturních prvků

Kultura je udržována díky nikdy nekončícímu cyklu předávání z generace na generaci tzv. endokulturační. Endokulturační tak zajišťuje zachování kulturní kontinuity. Bylo by však naivní a mylné domnívat se, že se kultura nemění. Každá nová generace kulturu jednak přijímá, ale zároveň ji i určitým způsobem přetváří. Soubor kulturních prvků a jevů je neustále doplňován o prvky nové a naopak mizí ty prvky, které už pro danou kulturu nemají opodstatnění. Kulturní dědictví minulosti je tak stále obohacováno a rozšiřováno o nové prvky a poznatky.

Žádná kultura (obzvláště v dnešním globálním světě) není izolovaná, není uzavřeným systémem a celá řada kulturních prvků do ní proniká z okolního prostředí a z jiných kultur. Kulturní změna nebo transformace kultury může probíhat formou endogenní změny (vnitřní) nebo exogenní (vnější) změny. Příčinou a zdrojem endogenních změn jsou proměny kulturních prvků a jejich konfigurace uvnitř kultury. Základním podnětem takové změny je inovace, např. prosazování nových objevů a vynálezů. Změna exogenní představuje procesy, které jsou výsledkem interakce mezi různými sociokulturními systémy (kulturami). Podnět exogenní změny tedy nevychází z nitra dané kultury, je reakcí na okolní prostředí, na sousední kultury nebo subkultury. Typickým příkladem je například akulturační a kulturní difúze.

Akulturační proces je proces sociálních a kulturních změn, ke kterým dochází v důsledku kontaktu různých kultur. Akulturační proces souvisí s difúzí kulturních prvků a s migrací etnik v prostoru. Na úrovni jednotlivce pak akulturační proces vystupuje jako proces sociálního učení. [10]

Kulturní difúzí rozumíme průnik kulturních prvků z jedné kultury do druhé. Kulturní prvky jsou v nové kultuře přijímány, nebo naopak odmítány podle jejich potencionální užitečnosti nebo kompatibility se stávající kulturou. Pokud jsou kulturní prvky kompatibilní (slučitelné) se stávající kulturou, jsou zpravidla s určitou modifikací (změnou) přijaty. Jsou tedy určitým způsobem přizpůsobeny novému kulturnímu kontextu.

3.1.9 Kulturní antropologie, sociální a kulturní antropologie

Kulturní antropologie klade oproti prosté antropologii zvýšený důraz na společenský a kulturní rozměr člověka. Kulturní antropologie tedy není pouze vědou biologickou, ale obecnou vědou o člověku zahrnující nejen biologický, ale i kulturní a sociální rozměr. Jejím cílem je zkoumat člověka jako tvůrce a zároveň jako produkt kultury. *Kulturní a sociální antropologie je společenská věda, která se zabývá lidskými kulturami, jejich vznikem a vývojem, srovnáváním různých kultur a významem kultury pro člověka. Na rozdíl od sociologie však vychází od jednotlivce a klade důraz na to, jak lidé svým kulturám a společností sami rozumějí. Proto se zajímá také o historii a místní tradice.* [11]

Odlišnosti mezi jednotlivými kulturami vznikaly prostřednictvím odlišných přírodních podmínek, které se s geografickou polohou mění. Kulturní antropologie zkoumá právě tyto rozdíly, snaží se porozumět cizí kultuře a odlišným společenstvím a díky tomu získat jakýsi náhled vůči vlastnímu životu, vlastní kultuře a jejím zvyklostem. *Kultura je tím, co formuje naše osobnosti a osudy. Studium lidské kultury a jejího fungování je tedy zkoumáním nás samotných.* [12]

Kulturní antropologie shromažďuje velké množství údajů a faktů o kulturách různých společenství z různých koutů (geografických oblastí) naší planety. Přes obrovskou rozmanitost a různorodost ve způsobu chování a odlišných sdílených hodnotách se kulturní antropologie snaží nalézt shodné prvky napříč všemi kulturami.

Kulturní antropologie je úzce spjata s řadou dalších vědeckých oborů, jako jsou:

- Etnografie: věda zabývající se sběrem, popisem a klasifikací antropologických dat prostřednictvím terénního výzkumu určité kultury
- Etnologie: věda provádějící zobecnění etnografy získaného materiálu
- Folkloristika: věda zabývající se lidovou kulturou
- Religionistika: věda o náboženství
- Sociologie: věda zabývající se společenskými strukturami
- Ekologie: věda zabývající se vztahy mezi příslušnými organismy a prostředím
- Historie: je humanitní a společenská věda zkoumající dějiny (historii)
- Psychologie: věda, která studuje lidské chování, duševní procesy a tělesné prožívání, včetně jejich vzájemných vztahů a interakcí
- Genetika: biologická věda, zabývající se dědičností, geny a proměnlivostí organismů

Sociální a kulturní antropologie a kulturní antropologie jsou termíny, které jsou dnes chápány jako identické. Rozdílné názvy pramení z počáteční snahy rozlišit antropologii sociální, tedy zaměřenou na společenské struktury a kulturní antropologii studující kulturu. Oddělit sociální a kulturní systém je však takřka nemožné, a proto jsou již oba názvy považovány za totožné a volně zaměnitelné. Hojněji používaným výrazem je kulturní antropologie.

Stejně jako v jiných vědách se i v kulturní antropologii uplatňovaly různé názory, směry a teorie. Počátkem 19. století to byl zejména evolucionismus reagující na objevy Charlese Darwina a počátkem 20. století difuzionismus. Mezi další směry patří například funkcionalismus nebo konfiguracionalismus. Tento směr si charakterizujeme podrobněji, jelikož bude hrát významnou roli v další části práce.

Konfigurace je v kulturní antropologii chápána jako uspořádání hodnot, norem, idejí a vzorců chování charakteristických pro danou společnost. Konfiguracionismus je tedy směr, který podstatu každé kultury spatřuje právě v již zmíněném uspořádání norem, hodnot a vzorců chování. Právě kulturní vzorec chování je ústředním pojmem konfiguracionismu a jedná se o souvislý systém institucí, hodnot a norem charakteristický pro danou kulturu.

3.1.10 Metody studia kultury, etnocentrismus a sociální relativismus

Výzkum kultury se zaměřuje na snahu pochopit způsob života cizích společností prostřednictvím terénního výzkumu. Počátky antropologických a etnologických výzkumů v druhé polovině 19. století však probíhaly spíše na základě analýzy sekundárních dat a informací. Většinou se jednalo o „kabinetní“ vědce, kteří zpracovávali zprávy cestovatelů, misionářů a pracovníků koloniální správy.

Zavedení terénního výzkumu založeného na empirickém sběru dat přímo mezi příslušníky sledovaných kultur znamenalo kvalitativní zvrat v antropologických dějinách. Jádrem terénních výzkumů se stalo zúčastněné pozorování – přímá participace na každodenním životě lidí.

I přesto, že je zúčastněné pozorování jednou z nejpoužívanějších metod zkoumání kultur a subkultur, existuje celá řada dalších metod, jak výzkum kultury provádět. Mezi další zdroje antropologických dat patří genealogická metoda, životopisy příslušníků studované kultury, psychologické projekční testy, případové studie, obsahová analýza dokumentů, dokumentární film a fotografie.

V procesu kulturního vývoje se za stovky a tisíce let vytvořila nesmírná rozmanitost a bohatost kulturních rysů. Každá z kultur má své jedinečné vzorce chování a pokud je studuje a hodnotí člověk pocházející z odlišného kulturního prostředí (kultury), mohou nám připadat přinejmenším podivné.

Často se pak dopouští tzv. etnocentrismu, což je takový postoj ke zkoumání cizí kultury, kdy ji hodnotíme podle měřítek naší vlastní kultury. Kulturní antropologie tento postoj odmítá a snaží se mu předejít.

Kulturní antropologie používá opačný přístup, tzv. kulturní relativismus. Tento přístup vnímá zkoumanou kulturu jako jedinečný a neopakovatelný fenomén, který není možno hodnotit z antropologova subjektivního hlediska. *Kulturní relativismus je teoreticko-metodologický přístup k studiu kulturních jevů předpokládající, že jednotlivé kultury představují jedinečné a neopakovatelné sociokulturní systémy, které je možné popsat a pochopit pouze v kontextu jejich vlastních hodnot, norem a idejí.* [13]

Tento názor také přináší značné diskuze a morální dilemata, jelikož znemožňuje k určitým kulturním prvkům a projevům zaujmout hodnotící (etické) stanovisko.

Například postavení žen v islámských zemích nebo kanibalismus některých kmenů nemůžeme podle tohoto přístupu považovat za negativní (nesprávný) jev.

Kulturní antropologie by měla, stejně tak jako každá věda, dodržovat tzv. hodnotovou neutralitu, což znamená, že se snaží nerozlišovat kultury, respektive společnosti na horší a lepší, nehodnotit je, ale popisovat, analyzovat, zkoumat a na základě systematického poznání kultur jednotlivých společností formulovat obecné teorie o tom, co je kultura jako taková, čili definovat pojem kultury.

3.1.11 Souhrn

V této části práce jsme se zabývali nejen prostým vymezením pojmu kultura, ale cílem bylo obsáhnout tento pojem v celém spektru různých kontextů. Víme tedy, co kultura je a v jaké podobě vystupuje (artefakty, sociokulturní regulativy, ideje, instituce). Víme, že kultura může být hmotná nebo nehmotná a že existují tři odlišné přístupy k vymezení rozsahu a obsahu pojmu kultura (axiologické, antropologické a redukcionistické pojetí kultury). Seznámili jsme se se třemi úrovněmi, na kterých je možno kulturu zkoumat. Pro další část naší práce bude výchozí zejména zkoumání na úrovni jednotlivých kultur a subkultur a do jisté míry také osobnostní kultura. Generická úroveň je pro náš výzkum příliš obecnou.

V dalších kapitolách jsme uvedli šest základních charakteristik kultury, víme tedy, že kultura je integrovaná, naučitelná, sdílená, adaptivní, negenetická, symbolická a specificky lidská. Zabývali jsme se procesem osvojování si kultury, tedy procesem enkulturace, uvedli jsme, jak kultura roste a jak se přetváří prostřednictvím difúze a akulturace. V posledních kapitolách jsme si stručně uvedli metody studia kultury a v této souvislosti se věnovali i kulturní antropologii, tedy oboru, který zkoumá člověka jako tvůrce a zároveň produkt kultury.

I když se může zdát, že je tato problematika místy popisována do značných detailů, mimo kulturu byla vymezena celá řada dalších pojmů, je tato problematika jakýmsi nosným pilířem celé teoretické a následně praktické části práce. Správné pochopení významu a obsahu kultury v celé její komplexitě je nezbytné pro následující praktický výzkum.

3.2 Stereotyp

V další části práce se budeme zabývat definicí a obecnou problematikou stereotypů. Tím obsáhneme pomyslnou druhou část z předmětu našeho zkoumání – kulturních stereotypů. Význam pojmu stereotyp není jednoznačný, a proto se v následující části budeme zabývat tímto pojmem v jeho širších souvislostech.

3.2.1 Vymezení pojmu stereotyp

Původ slova stereotyp můžeme nalézt v řeckém *stereós* (tvrdý, pevný, tuhý) a *typtos* (podoba, forma, vzor, obrys, razit, tisknout). Původně se toto slovo používalo v tiskárenství, kde se pod tímto termínem označovala trvalá forma, deska odlitá pomocí matrice používaná zejména pro tisk ve velkých nákladech.

První, kdo užil slovo stereotyp v moderním psychologickém smyslu, byl americký spisovatel a novinář Walter Lippmann v roce 1922. Stereotypy označil za „obrazy v našich hlavách“ vztahující se k ostatním lidem. Vycházel z předpokladu, že je pro člověka nemožné uchopit komplexní realitu, a vytváří si tudíž prostřednictvím stereotypů zjednodušené konstrukce. Rozlišuje mezi okolním světem (reálně existujícím) a „pseudo-světlem“ (tedy subjektivním vnímáním světa).

Slovník cizích slov definuje slovo stereotyp jako *navyklý způsob jednání; opakující se převážně formální úkon; ustálená představa něčeho*. [14] V psychologii je stereotyp chápán jako neměnný a opakovaný soubor představ nebo gest. V etologii jako vrozený soubor pohybů a gest, vyvolávaný určitým spouštěcím mechanismem. V medicíně stereotypem rozumíme opakované a často nutkavé pohyby, zbavené smyslu a neodpovídající situaci. Z těchto několika definic je zřejmé, že význam slova stereotyp závisí na oboru, pro který je specificky vymezen.

Pokud bychom chtěli vyřknout nějakou obecnou vlastnost o stereotypech, asi bychom se shodli, že stereotyp slouží jako vyjádření něčeho opakovaného, stálého, neměnného. Ale i tato skutečnost není u stereotypu tak jasná, jak se na první pohled zdá. Stereotyp sice *znamená něco, co se pravidelně opakuje, co si zachovává v čase určitou konzistenci, podobnost, ne-li totožnost formy i obsahu*. Zároveň nám však pojem stereotyp *napovídá i něco jiného*. Při dalším ohledání tohoto pojmu je *zřejmé, že se v případě stereotypu nejedná o projevy vzájemně totožné beze zbytku*. Neboť jak by mohlo být něco stereotypního (kupříkladu zápletky v dramatickém pořadu), kdyby to

bylo navlas stejné? Z toho vyplývá, že ve stereotypu je jak něco stálého, neproměnlivého, tedy invariantního, tak také něco modifikovatelného. [15]

Použijeme-li pojmu stereotyp, nechceme tím poukázat na přísně se vracející, opakující se neměnný jev, nýbrž máme na mysli to, že kolem vymezitelného jevu se vytvářejí takové znaky, které mají mnoho společných prvků. Chápat stereotyp jako něco striktně neměnného a stálého by tedy bylo chybou a nyní již víme, že stereotyp do jisté míry kombinuje jak změnu, tak strnulost, jak proměnlivé, tak stálé.

3.2.2 Vznik, funkce a zánik stereotypu

Vznik stereotypů je podmíněn specificky lidskou vlastností, kterou je vnímání. Vnímání je velmi složitý, hierarchický proces nesený na jedné straně organizací paměti a na straně druhé nepřeborným polem podnětů, otevírajících člověku svět. Četné experimenty a současná kognitivní psychologie ukázaly na idiomatický, tvořivý, dotvářející, kategoriální, spojitý a výběrový charakter každého vnímání.

Člověk vnímá nepřeborné množství různých podnětů a právě tvorba stereotypů mu pomáhá se v tomto prostředí orientovat. Podle názoru antropologů je člověk přetížen okolními vjemy a neuvěřitelnou šíří svých možností. Tuto skutečnost řeší tím, že se situaci snaží nějakým způsobem zjednodušit, udělat ji sám pro sebe srozumitelnou. Činí tak prostřednictvím tvorby pojmů a stereotypů v jednání. *Stereotyp je jedním z řídicích principů nejen vnímání, ale i posuzování, úsudku, myšlení. Další rozbor stereotypu ukazuje na to, že vzniká na základě skupinových identifikací, na základě ztotožnění se s určitým již zaběhaným, potvrzeným názorem. Ontogeneticky mnohonásobnou zkušeností založený posuzovací stereotyp formuje informační filtry osobnosti, které jejich nositel považuje za neomylné. [16]*

Kromě této psychologické funkce je stereotyp v odborné literatuře spojován ještě s další, neméně významnou funkcí, konkrétně sociální. Stereotyp je vlastně akumulovaným koncentrátem společenskohistorické zkušenosti, jímž se člověk orientuje v nesmírně bohatém světě podnětů a informací. [17] V tomto případě tedy stereotyp vystupuje jako jakási kolektivní zkušenost, která se prostřednictvím stereotypů předává dalším generacím. Tento přístup klade důraz zejména na společenskohistorickou podmíněnost geneze stereotypu, jeho vázanost na sociální struktury, na skupinové normy, hodnotící soudy. Tradiční pojetí stereotypu se jeví jako sociálně psychologické

vodítko, poskytující rámec určitého chápání světa, jeho jevů a celé sociální reality. [18] Tímto aspektem stereotypů se zabývala zejména řada sovětských autorů a badatelů, kteří poukázali na *genezi sociálně psychologických stereotypů v historicko-společenských podmínkách a dodali celé teorii stereotypu dimenzi historického a dialektického materialismu. [19]*

Stereotypy vznikají, přežívají a nakonec zanikají. Vždy záleží na stabilitě společnosti nebo kultury, v rámci které vznikají. Ve stabilizované společenskopolitické situaci se stereotypy mění pomalu. Dosud není dostatečně prozkoumáno, jak se na změnách podílejí mezilidské vztahy, duchovní situace, historické zázemí nebo například prostředky masové komunikace. Vždy také záleží, o jaký druh stereotypu se jedná. Například stereotypy související s otázkou stylu a módy se v dnešní době mění velice rychle.

3.2.3 Stereotyp jako soubor představ

V kapitole, která je věnována vymezení pojmu stereotyp, jsme uvedli několik základních definic tohoto pojmu. Z uvedených definic a přístupů k pojmu stereotyp můžeme pro zjednodušení výkladu rozdělit stereotypy do dvou pomyslných skupin. V prvním případě vystupuje stereotyp jako určitý soubor představ o ostatních společenských nebo kulturních (subkulturních) skupinách a v druhém případě jako navyklý způsob jednání při opakující se činnosti.

V sociologii a sociální psychologii je stereotyp definován jako: *často se opakující a zjednodušeně formulovaný, vesměs verbální obraz přijímaný určitou částí společnosti jako jisté vyvolávací heslo, na něž spontánně reaguje, aniž by zúčastnění jedinci sami měli svou vlastní zkušenost, která by oprávněně podobnou reakci vyvolávala [20]* nebo *typizovaný, běžně opakovaný a zjednodušený soubor většinou nelichotivých představ o příslušnících společenských skupin, vrstev, etnik, základ rasových a společenských předsudků. Například stereotyp Němce, Žida, Roma, tchýně atd.. Společenské stereotypy zjednodušují orientaci a rozhodování a podporují primitivní rozlišení „my“ a „oni“. Jsou velmi trvanlivé a člověk je přebírá v dětství či v mládí od svého okolí, a to zejména o takových skupinách, s nimiž nemá vlastní zkušenost. [21]* V této podobě tedy stereotypem rozumíme ustálenou představu o určité skupině lidí, která nám pomáhá vymezit se (odlišit se) vůči této skupině.

V této souvislosti bývá často zmiňován negativní stereotyp. Je spojován s negativními postoji, respektive s pojmem stereotyp je spojována negativní konotace. Většinou se nepracuje s představou pozitivního stereotypu. Výsledky bádání však ukazují, že velice dobře fungují i stereotypy pozitivní.

3.2.3.1 Stereotypizace

Věnujeme-li se stereotypům jako souboru představ, je nezbytné zabývat se tím, jak se tyto stereotypy utváří a jak vznikají. Tento proces se nazývá stereotypizace.

Stereotypizace je psychický a současně sociální mechanismus, který představuje na straně jedné určitý ucelený pohled na svět, ale na straně druhé vymezuje vnímání i hodnocení určitých skupin jevů a ovlivňuje a určuje postoje a chování vůči nim. *Stereotypizace nese schopnost redukovat, esencionalizovat a fixovat „rozdíly“. Pozornost je soustředěna na určení shodných a rozlišujících rysů. Stereotypizace se ovšem neomezuje pouze na určení zobecněných kategorií skupin lidí, ale současně zobecněné, nediferencované charakteristiky jednotlivým příslušníkům těchto skupin (v případě genderové stereotypizace mužům a ženám) přisuzuje.* [22]

Toto pojetí tedy vysvětluje stereotypizaci prostřednictvím kategorizace (vymezováním se) na in-groups a out-groups. In-group neboli členská skupina (také vlastní skupina) je skupina, do které člověk náleží, se kterou se identifikuje. Jejím doplňkem je skupina cizí (out-group). Autorem konceptu je americký sociolog William Graham Sumner (1840-1910). Jako první upozornil na skutečnost, že lidé svou vlastní (členskou) skupinu hodnotí pozitivněji než skupiny cizí (projev etnocentrismu). In-groups jsou vnímány jako to, co je běžné a lepší (správné). Out-groups jsou považovány za horší (nesprávné, špatné).

V tomto pojetí hraje stereotypizace roli jako výraz dominantní ideologie ve společnosti. *Zjednodušení, ustrnulost, zobecněná očekávání, hodnocení i deformace původního vzoru tak vedou ke vnímání stereotypizace jako diskriminačního procesu. Zvláště národní, etnické, třídní a rodové (genderové) stereotypy vytvářené dominující většinou ve společnosti jsou velmi silné.* [23]

Stereotypizace může být ve svých důsledcích velmi negativním jevem. Na druhou stranu je však potřebná, protože dělá svět jednodušší a srozumitelnější. Pomáhá nám uspořádat a kategorizovat složitou sociální realitu, a proto by bylo nesmyslné se domnívat, že je možné či dokonce žádoucí stereotypizaci potlačovat, nebo se jí dokonce

pokoušet eliminovat. Stereotypizace hraje klíčovou roli v tom, jak rozumíme světu a společnosti. Ovšem v momentě, kdy vede k takovému deformování reality, které významnou měrou přispívá k diskriminaci určité celé skupiny obyvatel, stává se velice nebezpečnou.

Stereotypizace je společně s typizací základním konstitutivním prvkem sociální konstrukce reality, která formou kategorizujícího zjednodušení pomáhá v orientaci ve struktuře sociálního systému. Stereotypizace se však oproti typizacím – ustáleným strukturám zkušenosti – liší právě v tom, že není pouhým procesem zjednodušení, systematizace a zpřehlednění. Stereotypizace zjednodušené rysy ujařmuje tak, že stereotypy fungují současně jako nositelé soudů, názorů i předsudků, jež jsou v rámci každodenního života tzv. vždy k dispozici. [24]

3.2.3.2 Média jako nositelé kulturních hodnot (upevňování stereotypů)

Stereotypizace je zejména v dnešním globálním světě skloňována v souvislosti s médií. Média jakožto významní nositelé společenských a kulturních hodnot mají rozhodující vliv na ustavování, šíření a posilování stereotypů. „*Genderovými stereotypy chápeme tradiční a často i diskriminační představy o typicky mužských a typicky ženských vlastnostech a o rolích a pozicích mužů a žen ve společnosti*“. [25] Takové a mnohé další stereotypy můžeme nalézt snad ve všech druzích televizních pořadů. Komerčními sděleními (reklamami) počínaje a „objektivním“ zpravodajstvím konče. Stereotypy jsou ze své podstaty iracionální, a proto jen velmi těžko podléhají změně na základě logické argumentace.

3.2.4 Stereotyp jako navyklý způsob jednání

Druhou skupinu stereotypů tvoří stereotyp jako navyklý způsob jednání. Tento druh stereotypu je lépe představitelný, jelikož je součástí našeho každodenního života a každý člověk s ním má osobní zkušenost.

V pracovním procesu se může jednat například o opakující se převážně formální úkon. Velice blízkým slovem stereotypu je v tomto směru rutina. Slovo rutina znamená dovednost nebo šikovnost, ale používá se i pro označení mechanické, bezduché činnosti. Rutinní činností rozumíme dovednost, získanou dlouhou zkušeností.

Stereotyp jako navyklý způsob jednání je ze své podstaty stejný jako stereotyp ve smyslu soubor představ. Rozdíl je pouze ve skutečnosti, že zatímco první případ

stereotypů se týká pouze našich myšlenek, našeho vnímání, v druhém případě je kladen důraz na činnost z nich vyplývající. Stereotyp je v tomto smyslu chápán jako výsledek naší činnosti.

Stereotyp v tomto případě slouží zejména jako zdůraznění opakovanosti činnosti. Přičemž činnost je opakovaná do té míry (tolikrát), že se stane stereotypní. Označením „stereotypní“ dáváme najevo, že činnost již pro nás není ničím novým, není pro nás zajímavá, její vykonávání není spojeno s emocionálním prožitkem. Stereotypní v tomto případě znamená „stále stejný“, přičemž se jedná o subjektivní hodnocení.

3.2.4.1 Stereotypy a zvyky

Jestliže se snažíme vymezit stereotyp jako navyklý způsob jednání, můžeme hledat paralelu také ve významově podobném termínu, kterým je zvyk. Tyto pojmy bývají často uváděny jako totožné. Stereotyp je chápán jako často se opakující zvyk. Zvykem rozumíme *ustálený vzorec chování jednotlivce nebo členů určitého společenství, individuálně získaný a často nutkavý zvyk je návyk. Pokud takové chování jednotlivce společnost neschvaluje, říká se mu zlozvyk.* [26]

Zvyky a stejně tak stereotypy, které si každý člověk během života vytváří, mu zjednodušují život, šetří čas i energii. Pomáhají mu zvládat každodenní situace. Lidé, zejména ti starší, jsou na svých zvycích a návycích natolik závislí, že je pro ně jen velice obtížné je měnit.

Jistě je na místě podotknout, že stereotypy a stejně tak i zvyky sice člověku pomáhají orientovat se ve složité, informacemi a podněty přesycené realitě okolního světa a v tomto smyslu mají racionální opodstatnění, ve skutečnosti však konkrétní zvyk či stereotyp nemusí být racionální. Stereotyp neznamena, že se jedná o nejsnazší, nejlepší nebo dokonce nejjednodušší řešení.

Stereotypy jako navyklé způsoby jednání ve většině případů nevznikají na základě vlastní iniciativy, ale vlivem okolností a okolního prostředí, které jsou pro člověka jen velmi těžko ovlivnitelné. Vymanit se ze „zajetí“ stereotypů, které život přináší, je velice složitý proces a často je proveditelný pouze v rámci radikální životní změny, změny životního stylu či způsobu života.

3.2.5 Stereotyp jako motivační činitel a jako výsledek činnosti

V této kapitole se podíváme na velice zajímavou vlastnost stereotypu. V předchozích kapitolách jsme se zabývali odděleně stereotypem ve smyslu souboru představ a stereotypem jako navyklým způsobem jednání. Toto rozdělení jsme provedli zejména proto, abychom byli schopni přehledněji popsat tyto dvě stránky stereotypu. Jak si ale ukážeme dále, bylo by mylné a chybné tvrdit, že stereotypy můžeme objektivně rozdělit do těchto dvou skupin.

Člověk je tvor inteligentní, který při své činnosti používá mozek – myslí. Je tedy nemožné oddělit lidské myšlení od lidského jednání, respektive lidské jednání je závislé na lidském myšlení. Analogicky můžeme tuto závislost nalézt i u stereotypů. *Stereotyp jako navyklý způsob jednání je důsledkem stereotypu jako souboru představ. Stereotyp je pojem velké popisné a menší explikativní valence. Zároveň je tomuto pojmu připisována značná extenzivní kauzální denotace; stereotypem lze jednání nejen vysvětlit jako motivační činitel, ale také lze stereotypem popsat výsledek činnosti.* [27]

3.2.6 Hodnotící a nehodnotící stereotyp

Odborná literatura také uvádí jiný způsob rozdělení stereotypů než ten, kterému jsme se věnovali v předchozích kapitolách. Toto dělení již můžeme považovat za objektivní a obecně platné. Konkrétně se jedná o rozdělení stereotypů na hodnotící a nehodnotící stereotypy.

V prvním případě je stereotyp chápán jako opakující se, převážně formální úkon, jako ustálený navyklý způsob jednání, jako provádění něčeho v určitém pořadí, eventuálně i jako ustálená představa něčeho. Tento případ tedy zahrnuje jak stereotyp jako soubor představ, tak i stereotyp jako navyklý způsob jednání. V tomto smyslu tedy slovo stereotypní znamená *stálý, nezměnný, neměnicí se a toto označení má popisnou platnost, nevyjadřuje tedy hodnotící postoj mluvčího a nemá citové, pejorativní zabarvení.* [28] V tomto smyslu můžeme hovořit například o pracovním stereotypu, stereotypu nákupu, stereotypu otce ve filmu apod. Tento druh stereotypu není hodnotící.

Druhou významově odlišnou skupinu stereotypů tvoří stereotyp jako *ustálená, automatizovaná představa, jako zjednodušené, otřelé pojetí, jako jednotvárný sled něčeho, jako neosobní, mechanicky přijaté jednání, chování nebo tvoření podle určitého vzoru.* [28] Tímto stereotypem je například stereotypně strávený den, stereotypní hra,

stereotypní život. V tomto smyslu stereotypní znamená *jednotvárný, jednotvárně se opakující, šablonovitý a vyjadřuje hodnotící postoj mluvčího a má citové pejorativní zabarvení*. [28] Obecně tedy můžeme konstatovat, že oba typy stereotypů se liší zejména hodnotícím anebo naopak nehodnotícím významem. V druhém případě tedy stereotyp vyjadřuje náš subjektivní názor, tedy jestli stereotyp vnímáme jako negativní nebo pozitivní.

3.2.7 Aspekty ovlivňující výklad stereotypů

Z následujících kapitol je patrné, že stereotyp je možno definovat rozdílnými způsoby, zejména podle přístupu a vědeckého oboru, prostřednictvím kterého jsou stereotypy zkoumány. Díky této skutečnosti je možné identifikovat obecné aspekty, prostřednictvím kterých jsou stereotypy vykládány (definovány).

- 1) **Psychologický** – studium psychologických zákonitostí vzniku stereotypu a jeho úlohy v psychickém životě lidí.
- 2) **Sociologický** – materialistická analýza objektivních základů a společenskohistorických podmínek, při kterých vznikají nové stereotypy, staré se uchovávají nebo mizí.
- 3) **Sociálně psychologický** – zjištění funkce a úlohy stereotypů ve společenském životě lidí. Analýza sociálně psychologických determinant stereotypnosti v závislosti na menších sociálních strukturách.
- 4) **Gnoseologický** – analýza vzájemného vztahu mezi subjektivními a objektivními stránkami stereotypu, kritické rozborů jednotlivých koncepcí stereotypu.
- 5) **Estetický** – analýza funkce stereotypu z hlediska estetiky obsahů masové komunikace.
- 6) **Komunikačně informační** – analýza stereotypnosti v jednotlivých formách komunikace, v konkrétních symbolických procesech.

V praktické části práce se bude výzkum věnovat zejména sociologickému aspektu stereotypů.

3.2.8 Stereotypy - shrnutí

Skutečnost, že člověk reaguje na určité situace vždy určitým způsobem a vytváří si automatizmy v myšlení i v jednání, dala vzniknout problematice stereotypů. Studium stereotypů v rámci etologie ukázalo, že *stereotyp je vůdčím organizujícím principem vnímání a jednání*. [29] To dokazuje, jak důležité a přínosné je studium a problematika týkající se stereotypů. Zároveň by bylo scestné domnívat se, že stereotyp je jediným principem organizujícím myšlení a vnímání. Studie ukazují, že vliv stereotypů ve *specifických situacích slábne, aby byla zjednána možnost adekvátního pohybu v problému. Za vyhrocených životních situací je možno očekávat utlumení stereotypního myšlení a jednání, čímž se otevírá cesta k plastičtějšímu řešení životních problémů*. [29] Myšlení a jednání ve stereotypech se řídí jakýmsi pravidlem (principem) úspornosti. Vidět věci vždy nepředpojatě a nezkreslené nepřímou zkušeností skrze stereotypy je velice obtížné, a dokonce to snad ani není v silách dospělé psychiky. Tímto způsobem dokáží vnímat svět pouze děti.

Stereotypy tvoří součást našeho myšlení a jednání a umožňují nám rychlou a ve většině případů účinnou orientaci ve světě. Šetří náš čas a pomáhají nám překonávat situace, které každodenní život přináší. Na straně druhé mohou být nositeli zkresleného a omezeného pohledu na svět a v určitých případech mohou být velice nebezpečné. Jedná se zejména o stereotypy v podobě souboru zjednodušených a většinou nelichotivých představ o příslušnících společenských skupin, vrstev, etnik a podobně.

3.3 Syntéza

Následující kapitola má prostý a přece velice složitý cíl, kterým je syntéza poznatků uvedených v předchozích dvou kapitolách. Předmětem našeho zkoumání jsou kulturní stereotypy. Problematiku spojenou s kulturou a stereotypy jsme podrobně rozebrali a v následující kapitole se budeme věnovat spojení těchto pojmů. Syntéza by nám měla odpovědět na to, co budeme chápat pod pojmem kulturní stereotyp.

3.3.1 Kulturní stereotyp

V kapitole věnující se kultuře jsme si uvedli tři úrovně, na kterých je možné kulturu rozlišit. Konkrétně se jedná o generickou kulturu, kulturu na úrovni kultur a subkultur a

osobnostní kulturu. Generická kultura je pro náš výzkum příliš obecnou. Naše práce se tedy bude zabývat kulturou na úrovni kultur a subkultur a do jisté míry i kulturou osobnostní. Tento fakt je způsoben zejména samotnou povahou stereotypů. Ty totiž, jak jsme si již uvedli v části věnující se obecné problematice stereotypů, sice jsou společensky sdílené, ale pro nás je také důležité, jak se projevují a jakou roli hrají v životě každého jednotlivce. Slovo kulturní je přídatným jménem od slova kultura. Kulturní stereotyp tedy bude takový stereotyp, který je charakteristický pro určitou kulturu nebo subkulturu, kam lze zařadit i jednotlivé sociální skupiny.

Jak jsme uvedli na začátku práce, je termín kulturní stereotyp užíván v odborné literatuře velice zřídka. Většinou je tento termín spojován se stereotypem, jakožto souborem představ. V tomto případě vystupuje kulturní stereotyp jako ustálená představa o určité cizí kultuře či subkultuře, pohlaví (genderové stereotypy) nebo například určitém sociálním jevu.

Tato práce se bude zabývat také druhým typem stereotypu, což je stereotyp jakožto navyklý způsob jednání. V tomto případě bude stereotyp vystupovat jako navyklý způsob jednání typický v určité kultuře či subkultuře. Praktická část práce by nám také měla potvrdit vzájemnou provázanost těchto dvou pomyslných druhů stereotypů a tedy, že stereotypy jako navyklý způsob jednání je silně ovlivněn stereotypem jako souborem představ.

3.3.2 Teoretická východiska

V dosavadní části práce jsme hovořili o kultuře pouze obecně. V praktické části budeme sledovat konkrétní kulturu, konkrétní společnosti, tedy budeme zkoumat kulturu na úrovni kultur a subkultur.

Cílovou kulturou našeho zkoumání je kultura česká. Zde je nutné brát v úvahu skutečnost, že každá kultura obsahuje celou řadu menších subkultur a obzvláště v dnešní době „globalizace“ dochází daleko rychleji k míšení kultur a difúzi kulturních prvků.

Zvolený aspekt zkoumání je pro nás aspekt sociologický, tedy budeme provádět analýzu objektivních základů a společenskohistorických podmínek, při kterých vznikají nové stereotypy, staré se uchovávají a nebo mizí.

4. Výzkumná část

V teoretické části práce jsme se věnovali problematice kulturních stereotypů v obecné (teoretické) rovině. Následující výzkumná část práce bude zkoumat konkrétní stereotypy v konkrétní kultuře. Studium kultury bude probíhat na úrovni kultur a subkultur. V centru našeho zájmu bude česká kultura, budeme tedy zkoumat stereotypy typické pro českou kulturu.

Téma práce odkazuje ve svém názvu na rok 1989. Přepokládáme, že tento rok je z hlediska kulturních stereotypů důležitým mezníkem. Hraje významnou úlohu v dějinách české kultury, je symbolem ekonomických, politických a zejména kulturních změn, které vedly k pádu komunistického režimu. Toto datum se stalo synonymem přeměny státní moci z totalitního zřízení na demokratický stát.

Takto významná změna měla nejen značný ekonomický, ale zejména obrovský společenský dopad, který se týká nejen každého občana jako jednotlivce, ale také institucí, jež v totalitním státě slouží k vynucování norem daných zákony a zvyklostmi. Můžeme předpokládat, že se významným způsobem podepsala také na proměně kulturních stereotypů. Objasnit, jaký dopad měly události roku 1989 na stereotypy české kultury, je tématem praktické části práce. Je pochopitelné, že práce svým rozsahem neumožňuje popsat všechny stereotypy české kultury, ale pouze vybrané. Svou pozornost zaměříme na stereotypy související s institucí rodiny. Rodina bývá často uváděna jako základ společnosti, a proto by nám stereotypy měly přinést některé informace o české společnosti jako celku.

Jak jsme uvedli v teoretické části práce, existují dva druhy stereotypů. Jedním druhem jsou stereotypy v jednání a druhým stereotypy jako ustálená představa. Abychom ve výzkumu obsáhli oba tyto stereotypy, budeme vycházet jednak z demografické statistiky ČSÚ, která nám pomůže popsat reálný vývoj (stereotypy v jednání) a tyto údaje doplníme názory veřejnosti v dané problematice získané prostřednictvím výzkumů veřejného mínění (stereotypy jako ustálená představa). Důraz bude kladen zejména na popsání změn stereotypů v čase s předpokladem, že nejvýznamnější změny zaznamenáme po roce 1989.

4.1 Instituce rodiny a stereotypy

Instituce je obecně chápána jako souhrn vztahů mezi lidmi upravený normami a zvyklostmi, jako soubor společenských vztahů. Vedle institucí v užším slova smyslu (úřady, zákony) sem patří i nepsané zvyky, jazyk a všechno, co je výtvorem lidské činnosti, ne však činnosti individuální. *V sociologickém i antropologickém smyslu je to v zásadě každý obecně praktikovaný a v dané kultuře předávaný způsob jednání. Antropologický přístup v institucích spatřuje účinný prostředek odlehčení, jež zbavuje člověka nutnosti promýšlet případ od případu způsoby jednání vedoucí k uspokojení potřeb jednotlivců, skupin a celých kultur.* [30] Je tedy více než zřejmé, že původ vzniku některých stereotypů můžeme přisoudit právě vlivu institucí.

Na instituce je možno pohlížet různým způsobem, ale nejčastěji je dělíme do skupin podle jejich funkce (kulturní, ekonomické, politické). Jednou z nejdůležitějších institucí jak z hlediska společenského, tak kulturního je rodina. Rodina bývá často sociology označována za základ společnosti. *Rodina je v každé společenské formaci buňkou společnosti, v níž se odrážejí příslušné společenské vztahy.* [31]

Rodina je považována za nejzákladnější a nejdůležitější instituci z hlediska socializace. *Velký sociologický slovník* vymezuje rodinu jako *původní a nejdůležitější společenskou skupinu a instituci*, [32] jejíž hlavní funkce jsou reprodukce, výchova, socializace a přenos kulturních vzorů. Tolik tedy o rodině na úrovni teoretické.

Jedno staré přísloví říká: „Co člověk, to názor.“ Pokud tedy toto přísloví vztáhneme na instituci rodiny, je pravděpodobné, že si pod pojmem rodina každý představí něco jiného. Cílem této části výzkumu je zjistit, jak se vyvíjel a měnil stereotyp chápání rodiny. Abychom byli schopni tento stereotyp popsat v dostatečné hloubce a kontextu, budeme zkoumat i další stereotypy, které s institucí rodiny souvisejí.

4.1.1 Manželství, nemanželské dítě

Zákon z roku 1963 č. 94 o rodině chápe manželství jako trvalé společenství muže a ženy založené zákonem stanoveným způsobem, hlavním účelem manželství je založení rodiny a řádná výchova dětí. Tento zákon je stále v platnosti a z jeho znění je patrné, že staví do vzájemné souvislosti manželství a rodinu. Nepřímo říká, že rodina vzniká uzavřením manželství a vysvětluje, co po právní stránce pod manželstvím chápeme.

Zároveň předpokládáme, že zákon do jisté míry odráží situaci ve společnosti a tedy můžeme nepřímo usuzovat, že v roce 1963 existovala ustálená představa (stereotyp): manželství dává vzniknout rodině, nebo naopak rodina vzniká uzavřením manželství.

Z demografické statistiky ČSÚ je patrný trvalý růst počtu uzavřených manželství, který trvá až do roku 1973, kdy se zastavuje na hodnotě 99518. Tuto statistiku je nutno brát s nadhledem, jelikož je více ovlivněna rodinnou politikou státu než působením stereotypu. I přesto pro nás určitou vypovídající schopnost má, jelikož je odrazem reálné situace. Od zmíněného roku pak můžeme zaznamenat stagnaci s mírnými výkyvy a spíše s klesající tendencí. K výraznějšímu poklesu dochází již po roce 1989, konkrétně mezi lety 1991-1996. I v tomto případě se však nejedná o dramatický propad, ale spíše postupný pokles. V roce 2008 je počet uzavřených manželství 52457, tedy o 47061 méně než při nejvyšší hodnotě v roce 1973. Souhrnně můžeme konstatovat, že k výraznějšímu poklesu v počtu uzavřených manželství dochází až po roce 1989, i když pozvolný pokles můžeme sledovat již od roku 1973. (Graf č. 2)

Další statistika, která nám pomůže pochopit problematiku stereotypu rodiny, je počet narozených nemanželských dětí. Předpokládáme, že s rostoucím počtem narozených nemanželských dětí slábne stereotyp, který říká: rodina vzniká uzavřením manželství.

Na tomto místě je třeba si uvědomit, že narození nemanželského dítěte v sobě spojuje hned dva stereotypy. První můžeme nazvat jako „stereotyp manželství jako podmínky pro vznik rodiny“, druhý, který je však s prvním neoddělitelně spjat, je „vnímání narození nemanželského dítěte jako něco, co je společensky nepřijatelné.“ Někdo by mohl tvrdit, že se jedná o jeden a ten samý stereotyp, ale pokud se důkladněji zamyslíme, je jasně patrný rozdíl mezi svobodnou matkou, která nechtěně otěhotněla a partnery, kteří se rozhodli spolu žít a zplodit potomky, přičemž manželství pro ně není důležité.

Postavení nemanželských dětí bylo již ve středověku velice těžké. Takto narozené děti byly sociálně diskriminovány, což pro většinu představovalo život na okraji společnosti. Pavel Kristián z Kolína (Práva městská království Českého, 1579) napsal: *postavení dětí narozených mimo manželství bylo víc než tíživé, i když i mezi nimi bylo rozlišováno – nejhorší postavení měly děti zrozené z dvojnásobného cizoložství. Jinak byly opět posuzovány děti narozené z náhodného styku, nebo děti nesezdaných*

partnerů, kteří ale žili ve stabilním svazku. Nemanželský původ těmto dětem znemožňoval začlenit se do společnosti a užívat plná práva. Bránil jim v získání kvalifikace, majetku, v založení řádné rodiny. Kulturní stereotyp, který zastávala představa, že nemanželské dítě je něco sociálně nepřipustného, tedy můžeme v české kultuře identifikovat již od středověku. Na vzniku tohoto stereotypu se významně podepsalo křesťanství. Většina křesťanů manželství uznává za jednu ze svátostí. V křesťanství je manželství právoplatným spojením dvou lidí za účelem tělesného a duchovního společenství a většina křesťanských církví uznává jen manželství dvou osob rozdílného pohlaví. V křesťanské společnosti měla rodina po dlouhou dobu monopol na tzv. legitimní sex, jehož důsledkem je „legitimní“ plození dětí. Jak ukazuje graf (Graf č. 1) tento stereotyp v průběhu 20. století slábnul, což můžeme sledovat na stále se zvyšujícím počtu narozených nemanželských dětí.

Z pohledu komunistické ideologie již nebylo nemanželské dítě chápáno jako něco sociálně nepřipustného. Je však nutno si položit otázku, zda tato skutečnost vycházela z ideologie jako takové, nebo ideologie pouze reagovala na rostoucí počet nemanželských dětí, tedy určitou nevyhnutelnou společenskou proměnu. *Každý stát má zájem na tom, aby se rozmnožování uskutečňovalo vhodným způsobem. Náš právní řád právem odstranil potupné postavení tzv. nemanželských dětí, jak se kdysi říkalo. To přirozeně neznamená, že se považuje, aby se rozmnožování dělo v nahodilých svazcích. Odstranění potupného postavení nemanželského dítěte vyplynulo ze snahy zabránit ničím neopodstatněné diskriminaci dětí a jejich matek, z potřeby strhnout pečeť jejich údajné společenské méněcennosti.* [33]

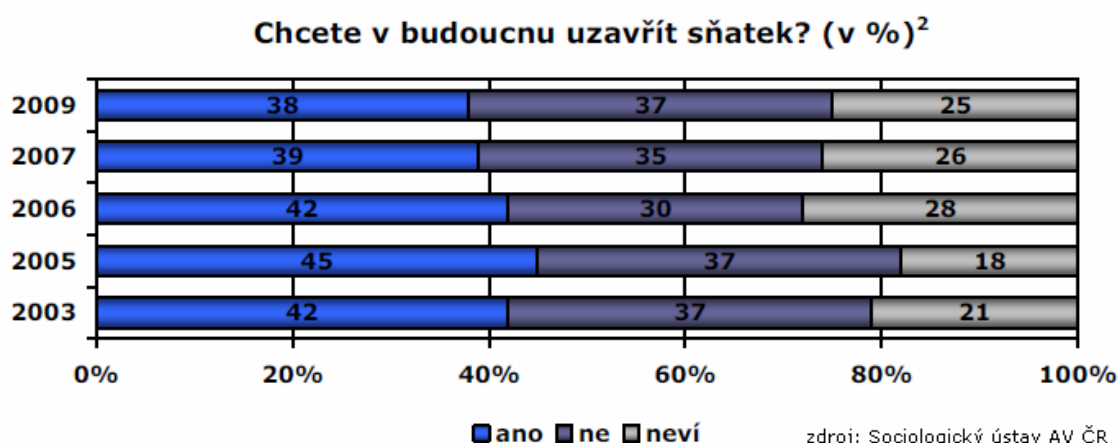
Demografická statistika uvádí, že v roce 1960 byl počet narozených nemanželských dětí 6,3 tisíce. V roce 1980 to bylo 8,7 tisíce - tedy mírný nárůst a v roce 1990 to bylo 11,2 tisíc dětí – opět růst, ale nijak dramatický (graf č. 1). To dokazuje, že ačkoli režim nevnímal nemanželské děti výrazně negativním způsobem, stereotyp vykazoval stále velkou sílu a počet dětí dramaticky nerostl. Srovnáme-li statistiku počtu uzavřených manželství a počet narozených nemanželských dětí, je vidět, že obě statistiky spolu výrazně nekorelují. Nelze tedy říci, že by se vzájemně výrazně ovlivňovaly (graf č. 3).

Výraznější nárůst počtu nemanželských dětí pak můžeme zaznamenat mezi lety 1992-1993. O dramatickém nárůstu můžeme hovořit od roku 1996, kdy z hodnoty 15,3

tisíc roste počet nemanželských dětí na 43,5 tisíc v roce 2008. Za 12 let můžeme zaznamenat nárůst o více než 28,2 tisíce dětí. Z této statistiky tedy můžeme nepřímou usuzovat, že stereotyp nemanželského dítěte výrazně slábnul až 7 let po roce 1989. Tato skutečnost ukazuje, že se sledovaný stereotyp v čase měnil velice pomalu a jeho výrazná proměna akcelerovala až mezi lety 1996-2008.

V předchozí části kapitoly jsme se snažili sledovat stereotypy prostřednictvím demografické statistiky. V následující části doplníme nabyté poznatky o názory veřejnosti získané prostřednictvím výzkumu veřejného mínění. Bohužel tato statistika je dostupná pouze pro nedávnou minulost, jelikož názory veřejnosti začaly být z pochopitelných důvodů zjišťovány až po roce 1989.

Projekt s názvem Naše společnost, který je součástí kontinuálního výzkumu veřejného mínění CVVM SOÚ AV ČR se zabýval mimo jiné otázkou, zda lidé plánují uzavření sňatku. V roce 2009 byla svobodným, rozvedeným a ovdovělým položena otázka, zda plánují někdy v budoucnu uzavřít sňatek. Podíly osob, které uvedly odpověď *ano* a *ne*, byly 38 % a 37 % – tedy téměř totožné. Zhruba čtvrtina respondentů uvedla, že neví.

Graf ukazuje vývoj odpovědí v čase. Je patrné, že názory respondentů se výrazně neměnily, mírný pokles můžeme sledovat u odpovědi *ano* – tedy u těch, kteří plánují uzavření sňatku.

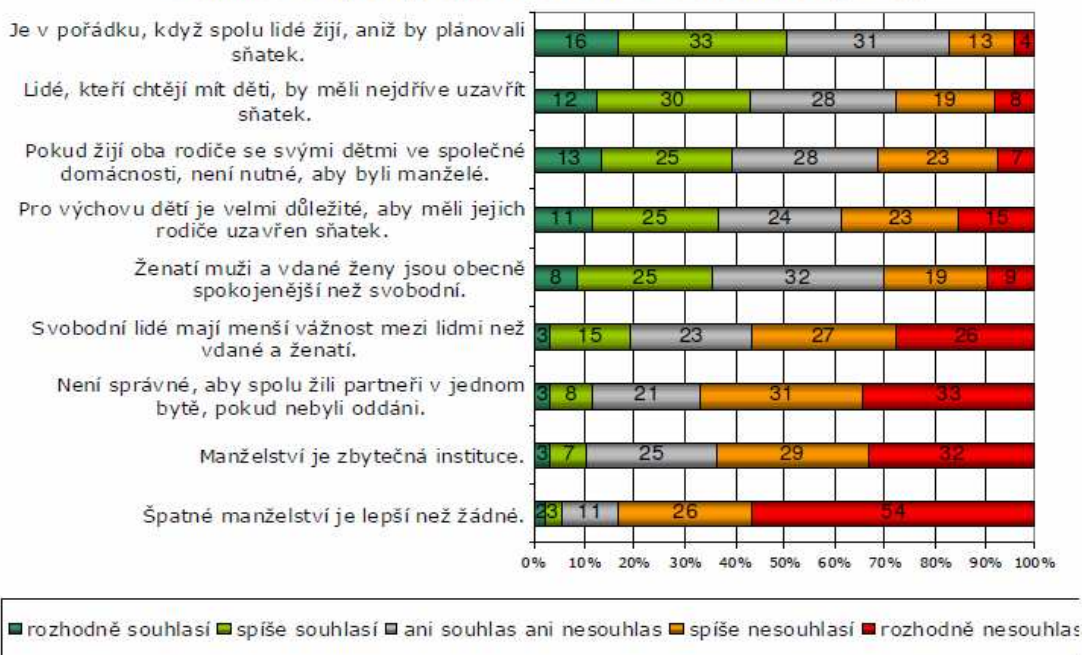
Pokud se podíváme, jak odpovídali respondenti z hlediska pohlaví, asi nebude překvapením, že ženy plánují v budoucnu uzavřít manželství ve více případech než muži. Vstoupit někdy v budoucnu do svazku manželského plánovalo 74 % svobodných žen a 52 % svobodných mužů (graf č. 6).

Dále se projekt zabýval důvody pro vstup do manželství. Nejčastěji uvedeným důvodem byly „děti“. Velká část dotazovaných považuje vstup do manželství za „samozřejmé a normální“ a poměrně hojně byla zastoupena odpověď „ve dvou se to lépe táhne“. Část respondentů, která vyjádřila k možnosti uzavření sňatku negativní postoj, uvedla následující důvody: cení si více svobody než manželství (28%), nehodlají vstoupit do manželství, protože jej považují za zbytečné pro partnerské soužití (8 %), obecné výroky bez jasného důvodu - nechce, nepotřebuje (14 %) (tabulka č. 1). Lidé deklarující dobrou životní úroveň častěji plánují uzavření manželství, než ti, kteří svou životní úroveň označili za špatnou.

Význam, který lidé přikládají sňatku a také dětem, respektive jejich důležitost v životě, byl zjišťován otázkou, v níž měli dotázaní seřadit sedm položek vybraných tak, aby reprezentovaly obecné životní cíle (tabulka č. 4). U této otázky byl rovněž zjišťován vývoj v čase. Pořadí položek v roce 2009 se od výzkumů provedených v předchozích letech až na výjimky výrazně nelišilo. Položka svatba (být vdaná, ženatý), se umístila přibližně uprostřed škály. Zajímavé je, že životní cíl uzavřít manželství se umístil před cíli, jako jsou věnovat se zálibám, dosáhnout co nejvyšší vzdělání nebo žít pestrým společenským životem. Z toho můžeme usuzovat, že část dotazovaných stále považuje manželství za významný a důležitý aspekt života.

Vedle výše popisovaných otázek byl zjišťován souhlas či nesouhlas s vybranými výroky o partnerském soužití a rodičovství. Jednotlivá stanoviska respondentů jsou podrobně uvedena v příložené tabulce.

Souhlas s výroky o partnerství a rodičovství (v %)

Pozn.: Dopočet do 100 % tvoří odpovědi „nevím“. Položky jsou řazeny podle skóre kladných odpovědí (rozhodně souhlasí + spíše souhlasí).

zdroj: Sociologický ústav AV ČR

Vývoj výše zmiňovaných postojů v čase probíhal od roku 2003 (tabulka č. 5). Ukazuje se, že od tohoto roku došlo k poměrně výrazným změnám. Výrazně se například snížila podpora výroku o důležitosti manželství pro výchovu dětí (z 52 % v roce 2003 na 36 % v roce 2009). Ještě větší pokles pak můžeme zaznamenat u podílu respondentů, kteří se domnívají, že sňatek má být uzavřen před narozením dítěte (pokles o 17 % oproti roku 2003).

Závěr:

Z pohledu demografické statistiky je stereotyp manželství velice těžko sledovatelný. Trvalý pokles počtu uzavřených manželství můžeme zaznamenat od roku 1973, kdy byla tato statistika na svém maximu. Klesající trend s výjimkami trvá až do roku 1996. Od této chvíle vykazuje statistika poměrně vyrovnané hodnoty. Podle výše uvedené statistiky můžeme konstatovat, že tato klesající úroveň indikuje možné slábnutí stereotypu manželství.

Názory veřejnosti tuto predikci potvrzují. Více než polovina lidí považuje za normální, aby spolu partneři žili bez uzavření sňatku, naopak s tímto názorem nesouhlasí pouhých 15% občanů. I přesto, že stereotyp manželství slábne ve svých

reálných hodnotách (počtu uzavřených manželství) v určitém ohledu vykazuje stále značnou sílu. Například celých 38% lidí plánuje v budoucnu uzavřít sňatek, což je více než třetina dotázaných. Nejčastěji uváděný důvod pro uzavření manželství je početí a výchova dětí. V tomto směru se stereotyp manželství prolíná se stereotypem nemanželského dítěte. Celých 36 % respondentů si dokonce myslí, že uzavření manželství je jednou z důležitých podmínek pro výchovu dětí. Podpora tohoto výroku však klesá (z 52 % v roce 2003 na 36 % v roce 2009).

Obecně můžeme konstatovat, že stereotyp manželství slábne. I přes tento pokles si však manželství udržuje svou pozici z pohledu významného životního cíle. Lidí, kteří manželství uzavřít plánují, je zhruba stejný jako počet lidí, kteří jej odmítají – neplánují. Pouhých 10% lidí považuje manželství za zbytečnou instituci.

Stereotyp negativního vnímání nemanželských dětí v české kultuře výrazně zeslábl. Manželství je sice velkou částí společnosti vnímáno jako velice důležitý aspekt z hlediska výchovy dětí, ale projevy opovržení nebo dokonce diskriminace nemanželských dětí jsou v české kultuře spíše vzácnou výjimkou. Nemanželské dítě je v české společnosti vnímáno jako naprosto běžný sociální jev. To potvrzuje také rostoucí tolerance k různým formám partnerského soužití, které tvoří alternativu k tradičnímu manželství. I neformální svazky jsou v dnešní době považovány za rodinu. Na tuto skutečnost by měla v budoucnu reagovat také česká legislativa. Přířknutí určité právní ochrany i těmto neformálním svazkům je stále častěji diskutovaným tématem.

4.1.2 Rozvod

Sílu stereotypu manželství lze dokladovat také pomocí problematiky rozvodovosti. Zde předpokládáme vzájemnou závislost těchto dvou jevů. Předpokládáme, že čím větší je počet rozvodů, tím slabší je stereotyp manželství, jakožto předpoklad pro existenci rodiny.

V křesťanství je manželství pojímáno jako celoživotní nezrušitelný svazek. *Trvalost rodiny byla garantována transcendentním imperativem: Co Bůh spojil, člověk nerozlučuj.* [34] Rozvod byl velice těžko uskutečnitelnou záležitostí a pokud byl reálný, pak pouze v krajním případě. Například z důvodu odklonu jednoho z partnerů od víry, úkladů o zdraví nebo život, nebo v případě cizoložství mohli být manželé rozvedeni (v této době spíše rozděleni), což je však neopravňovalo k uzavření svazku nového. Když v

stav manželský vstoupí, již od toho bez veliké nešlechetnosti a bezbožnosti ani upustiti, ani z něho vykročiti nemůže; Každý v manželství, aneb s trápením a soužením, aneb s veselím a potěšením, až do smrti zůstatí musí. (Jan Kocín z Kocínětu, Abeceda pobožné manželky a rozšafné hospodyně, 1585). Toto křesťanské pojetí postupně slábne. Manželství je chápáno spíše jako určitý druh právní smlouvy, vypověditelné kteroukoliv z obou stran. Místo garance svazku „na celý život“ je zdůrazňována zásadní role lásky a sexuální přitažlivosti a prosté vůle sdílet společný život. Vlivem těchto sociálních změn zaznamenáváme postupný nárůst počtu rozvodů a opakovaných manželství.

V době První republiky upravovala problematiku rozvodu jedna z prvních právních norem, která novelizovala rodinné právo. Konkrétně zákon č. 320/1919 Sb. o obřadnostech smlouvy manželské, o rozluce a o překážkách manželských. Tento zákon přinesl zásadní změny zejména ve formě uzavírání manželství a možnostech jeho ukončení. Přesto představoval rozvod velice palčivou a problematickou otázku, což dokazuje důvodová zpráva k tomuto zákonu, která podrobně vysvětluje důvody „legalizace“ rozvodu. *Navrhujeme-li, aby rozlučitelnost, zákonem občanským zásadně připuštěná, rozšířena byla i na manželství katolická, činíme tak z důvodů nejzávažnějších. Vede nás k tomu přesvědčení, že uzákonění předlohy poslouží veřejné mravnosti, že vyhoví oprávněným požadavkům desetitisíců nešťastných spoluobčanů a že uchrání tisíce nevinných dětí, hrozící jim zkázy. Osudu těchto dotkl bych se nejdříve, neboť trpí beze své viny a jsou prvními oběťmi rodinného rozvratu. Mnohých slov netřeba. Denní svár, vyvrcholující často v nadávky a konečně i v násilnosti, musí zničit mravní povahu dítěte. Otec, který opilý přichází pozdě v noci a ohrožuje pak ženu i děti, matka, která za zády mužovými přivádí si milence domů – rodiče tohoto druhu vychovávají mohou jen zločince a prostitutky. Od viníka děti oddáliti je jednou z nejpřednějších povinností státu. Také významu rozluky pro manžely samy netřeba obšírně doličovati. Stačí poukaz k tomu, co Ungrem bylo o věci pověděno. Rozvod je toliko paliativním prostředkem, při tom na mnoze záludným. Přirovnal bych jej k lékům, které sice nemoc vyléčí, ale organismus přes to poškozují. Mladý muž nebo mladá žena, jejichž manželství záhy ztroskotalo, pouhým rozvodem odsouzeni jsou k celibátu, který nesnadno bývá dodržován. Muže vhání v náruč nevěstkám, s příšernými důsledky, a žena, dojde-li na těhotenství mimomanželské, sahá k opatřením ničícím potomstvo a ohrožujícím její vlastní život. Jediným východiskem je rozluka, umožňující nový sňatek.*

[35] Ačkoli byl rozvod tímto zákonem uznán jako legální a legitimní, stále byl společností vnímán spíše jako krajní řešení. Ve společnosti můžeme stále identifikovat stereotyp, který chápe rozvod jako společensky nepřípustný, respektive chápe manželství jako cosi posvátného, nedotknutelného. Tomu odpovídá i počet realizovaných rozvodů, který, když pomineme období druhé světové války, vykazoval nízké a stabilní hodnoty.

V poválečných letech 1946-1964 počet rozvodů nezaznamenal výrazné změny a za toto období byl průměrný počet 12150 rozvodů za rok. Počty rozvodů se tedy ve zmíněných letech držely na stabilně nízké úrovni. Výraznější nárůst můžeme zaznamenat mezi lety 1964-1984, pro něž je charakteristický trvalý růst. Průměrná hodnota rozvodů za toto období činí již 23584 rozvodů za rok, tedy v průměru o 11434 rozvodů za rok více – tedy takřka poloviční nárůst. Z následujících dat můžeme usuzovat, že k výraznému slábnutí sledovaného stereotypu dochází právě v tomto období. Od roku 1984 počty rozvodů vykazují spíše stagnaci nebo mírný růst (graf č. 2). Průměrný počet rozvodů od roku 1985-2008 činí 30877. Pokud tedy průměr srovnáme s hodnotou pro rok 1984, která činila 30514, vidíme, že se za zmíněné období počet rozvodů takřka neměnil a vykazoval s drobnými odchylkami konstantní úroveň.

V současné době je rozvod manželství v ČR tolerován a není vnímán jako nic abnormálního, či dokonce společensky nepřijatelného. Výše uvedený průměr za roky 1985-2008, který činí 30877 rozvodů, odpovídá zhruba každému druhému manželství. Můžeme tedy hovořit o poměrně vysoké rozvodovosti. Na té se podle odborníků podepsalo několik faktorů. Jedním z nich je například velice slabý vliv církve. V České republice je tak rozvodovost výrazně vyšší, než jak je tomu u hluboce religiózních států (např. Španělsko, Řecko, Polsko), kde je rozvodovost výrazně podprůměrná.

Česká společnost zastává vůči rozvodům většinou tolerantní postoj, což je patrné i na podobě právního systému, který umožňuje poměrně rychlý a bezproblémový průběh rozvodu v případě, že se partneři shodnou na vypořádání.

Statistika uvádí, že nejvíce manželství se rozvádí ve třetím a čtvrtém roce po svatbě a jedná se převážně o bezdětné svazky. Krizovým bývá označován také pátý až devátý rok. Nutno však podotknout, že některá manželství se rozvádí dokonce i po více než patnáctiletém trvání. To je způsobeno zejména skutečností, že děti manželů jsou již

samostatné, a ženy mohou získat větší stabilitu v zaměstnání tedy i ekonomickou nezávislost.

Data ČSÚ ukazují, že mezi nejčastější příčiny rozvodu patří rozdílnost povah, názorů a zájmů. Tento důvod je tvořen více než čtyřiceti procenty. Nevěra jednoho z partnerů je důvodem zhruba deseti procent rozvodů a kupříkladu alkoholismus muže se pohybuje překvapivě pouze kolem pěti procent. Podle pořadí manželství připadá více než osmdesát procent rozvodů na první manželství a kolem sedmnácti procent na manželství druhé.

Závěr:

Stereotyp rozvodu prochází svou nejvýraznější změnou v období od roku 1964 do roku 1984, kdy můžeme zaznamenat trvalý růst rozvodovosti. Tento růst není ovlivněn rostoucím počtem uzavřených manželství, jelikož tyto dvě statistiky spolu nekorelují. Od roku 1985 již rozvodovost nezaznamenává výraznější změny. Zmíněný nárůst tedy můžeme přisuzovat jednak slábnoucímu vlivu stereotypu manželství (viz. předchozí kapitola), tak i přeměně samotného stereotypu rozvodu. Rozvodovost v ČR se pohybuje okolo 40% což je v porovnání s EU spíše nadprůměrná hodnota.

Rozvod manželství v ČR je tolerován a není vnímán jako nic abnormálního, či dokonce společensky nepřijatelného. Česká společnost zaujímá k rozvodům tolerantní postoj, což je patrné i na podobě právního systému, který umožňuje rychlý rozvod. Stereotyp, kdy byl rozvod vnímán negativním způsobem, již v české společnosti nemá místo - vymizel. Naopak můžeme zaznamenat „nový“ stereotyp rozvodu, kdy je rozvod chápán jako něco naprosto běžného a normálního (společensky přijatelného). Tento stereotyp v české kultuře přežívá od roku 1984 bez výrazných změn. Po roce 1989 nejsou patrné výraznější změny.

4.1.3 Interrupce

Následující kapitola se bude věnovat vývoji stereotypu interrupce – tedy umělého přerušování těhotenství. Konkrétně nás bude zajímat, jak se vyvíjel pohled na tento velice kontroverzní akt, který i v současné době vyvolává značné náboženské, zdravotní a zejména etické otázky.

Již od starověku byly interrupce posuzovány jako vražda, a stejným způsobem také trestány. Na území Československa byla interrupce nezákonná ještě před první světovou válkou. *Podle trestního zákona č. 117 z 27. 5. 1852 paragrafu 148 bylo považováno za zločin, když žena podnikne cokoliv, aby dítě přišlo na svět mrtvé. Ten, kdo potrat uskutečňuje, odsuzuje se do vězení od 1 do 5 let. Ohrozí-li se potratem život, nebo zdraví matky, pak osobu, která potrat prováděla, odsoudili na 10 let vězení.* [36]

K zásadnímu průlomů, co se legislativy týká, dochází v roce 1957. To však neznamena, že společenské mínění je v názoru na interrupci jednotné a uznává ji jako legitimní akt. *Dne 19. prosince 1957 Národní shromáždění přijalo zákon o umělém přerušení těhotenství. Tento zákon je v souladu se zdravým vývojem naší rodiny a jeho hlavním úkolem je zamezit umělému přerušování těhotenství ze strany neodpovědných osob a mimo zdravotnická zařízení. Zákon však stanoví určitá omezení, těhotenství lze přerušit jen se souhlasem komise OÚNZ.* [36] Tento zákon byl přijat za situace, kdy moderní antikoncepce téměř neexistovala. Regulátorem počtu potratů pak měly být tzv. interrupční komise, které posuzovaly oprávněnost každé žádosti o umělé přerušení těhotenství. Existence těchto komisí však pro ženu znamenala nutnost pokořujícího veřejného projednávání osobních problémů a mnoho mladých žen tak od podání žádosti o umělé přerušení těhotenství odrazovala. Na druhou stranu nutno konstatovat, že činnost těchto komisí byla stále více formálního charakteru a komise povolovaly realizaci naprosté většiny žádostí.

Z následujících informací je patrné, že umělé přerušení těhotenství nebylo komunistickým režimem vnímáno negativně, ba naopak režim umožnil takové legislativní úpravy, které interrupci povolují. Tato skutečnost vycházela z ideologie, která hlásala osvobození ženy od vykořisťování v manželství. Není proto překvapením, že prvním státem v dějinách, který uzákonil potraty, byl v roce 1920 komunistický Sovětský svaz. V roce 1938 pak následovalo Švédsko.

Na základě empirických dat je obdobím s nejvyšší potratovostí druhá polovina osmdesátých let minulého století. Počet umělých přerušení těhotenství až do této doby v podstatě nepřímě koreloval s počtem narozených dětí.

V této době klesá porodnost a ještě neexistují kvalitní a spolehlivé metody antikoncepce. Interrupce se tak staly rozšířeným prostředkem obrany před nechtěnými porody. K růstu také výrazně přispěla úprava legislativy konkrétně přijetí vyhlášky

Ministerstva zdravotnictví ČSR č. 75/1986 Sb., která upravovala podmínky, za nichž bylo možné přerušit těhotenství ze zdravotních důvodů.

Podíváme se na tento nárůst podrobněji. V roce 1986 bylo interrupcí přerušeno 83 564 těhotenství, v roce 1987 to bylo 109 626 a v roce 1988 bylo provedeno 113 730 interrupcí, což představuje nejvyšší hodnotu ročního počtu v České republice. Podíl těhotenství ukončených interrupcí přesáhl 40 % a počet umělých ukončení těhotenství se téměř vyrovnal počtu narozených dětí. V sedmdesátých letech nastavená opatření, jejichž cílem byla stimulace porodnosti, ztratila účinnost. Také míra využívání moderní antikoncepce byla nízká.

Výrazný zvrat směrem k úbytku interrupcí pak můžeme zachytit po roce 2000, kdy počet potratů klesl poprvé pod jednu třetinu z ukončených těhotenství, což představovalo nejnižší hladinu od roku 1958, kdy začaly být potraty statisticky sledovány (tabulka č. 2). Úbytek interrupcí proběhl překvapivě v době, kdy se výrazně snižovala porodnost, interrupce však ubývaly rychleji než porody.

Na poklesu umělých přerušení těhotenství se samozřejmě výrazně podepsalo rozšíření hormonální antikoncepce a také pokles porodnosti, který můžeme sledovat zhruba od začátku devadesátých let 20. století. Pokles je spjat s demografickou změnou, která znamená, že mladí lidé odkládají založení rodiny a početí potomků do vyššího věku. Důsledkem toho se snižují počty těhotenství, což je předpokladem nejen pro pokles počtu porodů, ale i pro pokles absolutního počtu potratů.

Interrupcí končí v současné době v České republice více než pětina těhotenství. Zatímco v minulosti byl výskyt umělých přerušení těhotenství nejčastější u vdaných žen s dětmi, dnes roste také počet interrupcí u mladých svobodných žen.

Nejběžnější přesto interrupce zůstává mezi vdanými ženami ve věku 25-29 let.

Stereotyp potratu, jak jsme na začátku práce tento stereotyp pracovně nazvali, zaznamenal svou nejzásadnější proměnu na konci 20. století. Zejména díky vlivu křesťanství byl potrat až do druhé poloviny 20. století nezákonný. Tento fakt způsobil, že stereotyp setrval dlouhou dobu beze změny a významný předpoklad k jeho přeměně v Česku (Československu) nastal až v roce 1957 změnou legislativy. Přeměna stereotypu, kdy potrat přestal být vnímán výrazně negativním způsobem, však nepřišla ihned se změnou zákona, jelikož zákon neodrážel postoj celé společnosti. Důvody jeho

přijetí byly jednak ideologické a jednak tento zákon reagoval na rostoucí počet nezákonných interrupcí.

Akt interrupce je i v dnešní době velice ožehavým a často diskutovaným tématem, zejména z toho důvodu, že se jedná o etickou (morální) otázku. Učinit obecný závěr je tedy takřka nemožné, jelikož společnost v názoru na umělé přerušení těhotenství nebude nikdy jednotná.

Podle průzkumu veřejného mínění provedeného v roce 2005 Sociologickým ústavem AV ČR se sedm oslovených občanů z deseti domnívá, že žena má právo rozhodnout se o svém těhotenství sama – tedy považují potrat za legitimní. Necelých 20 % respondentů soudí, že interrupce by měly být povoleny s přihlédnutím k zdravotním a sociálním ohledům na dítě a ženu. Zhruba 6 % dotázaných souhlasí s vykonáním tohoto zákroku pouze v případě, že se jedná o ohrožení života matky. Pro úplný zákaz provádění umělých přerušení těhotenství se vyslovila pouhá 2 % respondentů (tabulka č. 3).

Stejný průzkum byl proveden i v roce 2007. S následujícími výsledky (viz tabulka).

Názory na interrupce (v %)

žena má právo se sama rozhodnout o interrupci	72
interrupci povolit jen s přihlédnutím ke zdrav. a soc. ohledům na dítě a ženu	19
interrupci povolit jen v případě ohrožení života ženy	5
interrupce by měla být zakázána	1
Neví	3

zdroj: Sociologický ústav AV ČR

Je patrné, že výsledky za rok 2005 a 2007 jsou téměř identické a v žádné otázce nenastal významný názorový posun. Právo žen svobodně se o interrupci rozhodnout odmítají častěji věřící, lidé šedesátiletí a starší, muži a respondenti s (neúplným) základním vzděláním.

Daleko podstatnější statistikou z pohledu vývoje stereotypu je časové srovnání odpovědí na stejnou otázku s rokem 1990. Ze srovnání vyplývá, že postoje české veřejnosti k interrupci zaznamenaly výrazný posun (graf č. 4). V roce 1990 podporovalo názor, že žena má právo sama se rozhodnout o umělém přerušení těhotenství, dvě třetiny Čechů. Do roku 2007 vzrostla podpora tohoto tvrzení o dvanáct procentních bodů.

Rovněž můžeme zaznamenat stabilní pokles podpory názoru, že interrupce by měla být zakázána. V roce 1990 ho podpořilo 5 % respondentů, v roce 2005 2% a v roce 2007 již pouze 1 % dotázaných. Průzkumy veřejného mínění mohou poskytnout relevantní informace, ale i přesto je třeba tyto informace interpretovat s rezervou, jelikož ani tyto výzkumy nemohou obsáhnout názor společnosti jako celku.

Závěr:

Stereotyp, kdy je interrupce vnímána s negativní konotací zaznamenal ve 20. století výraznou přeměnu. Nejzásadnějším předpokladem ke změně tohoto stereotypu byla legalizace interrupce v roce 1957. Názor veřejnosti na tento akt se však přetvářel daleko pomaleji. Sledovat jeho vývoj před rokem 1989 můžeme pouze na základě demografických statistik, jelikož první průzkum veřejného mínění této problematiky byl proveden teprve v roce 1990. Z těchto statistik je patrné, že potraty vykazovaly víceméně konstantní úroveň. Významný pokles přichází až po roce 1989, zejména díky rozšíření hormonální antikoncepce.

Od roku 1999 již můžeme tento stereotyp sledovat pomocí výzkumů veřejného mínění. Z výsledků je patrné, že stereotyp, který vnímá interrupci jako něco negativního již v české společnosti (až na výjimky) vymizel. Od tohoto data až do současnosti můžeme sledovat stabilní pokles podpory názoru, že interrupce by měla být zakázána (v roce 2007 podporuje tento názor pouhé 1% občanů) a naopak růst podpory názoru, že žena má právo se sama rozhodnout o umělém přerušení těhotenství (podporuje 72% populace). I přesto, že výzkumy veřejného mínění vycházejí vcelku jednoznačně ve prospěch legitimacy interrupce, je tato otázka stále velice diskutovaným a ožehavým tématem. Je to zejména z toho důvodu, že se jedná více o etický než sociální problém. Svou roli zde hraje také významný vliv katolické církve, která interrupci zásadně odmítá.

4.1.4 Věk rodičů, struktura a počet dětí

Jako jedna z nejdůležitějších funkcí rodiny je považována funkce reprodukční. *Rodina plní funkci reprodukce obyvatelstva. Z hlediska společenského významu můžeme uvedenou funkci pokládat za jednu z centrálních složek v celkovém systému rodinných funkcí.* [37] V souvislosti s touto funkcí můžeme sledovat stereotypy týkající se zejména

počtu dětí připadajících na rodinu a také nejčastějšího věku žen a mužů při narození prvního dítěte. Jako rodinu budeme v tomto případě chápat nejen právně uzákoněnou formu soužití, tedy manželství, ale také konkubinát, v němž druh a družka nejsou navzájem spojeni právní smlouvou.

Přibližně do poloviny 20. století můžeme zaznamenat poměrně vysokou porodnost. Navzdory této skutečnosti, měly rodiny obvykle pouze tři až čtyři děti a to zejména vlivem vysoké dětské úmrtnosti. Přibližně jedna třetina dětí zemřela před dosažením jednoho roku života. Výjimkou ovšem nebyly ani domácnosti s jedním nebo dvěma dětmi, stejně tak jako rodiny s dětmi sedmi nebo osmi - tedy značné individuální rozdíly.

V posledních zhruba padesáti letech došlo k výrazným posunům ve složení živě narozených dětí co do počtu, tak také podle pořadí jejich narození. Zejména je patrný úbytek v procentním zastoupení narozených ve vyšších pořadích. V padesátých letech se jako třetí či další dítě narodila asi třetina dětí. V šedesátých letech jich bylo kolem 20% a v roce 2000 to bylo už jen 14,5%. V současné době činí rozdíl v počtu prvorozených a druhorozených dětí zhruba deset procent ve prospěch prvorozenců.

Současné s posunem ve složení narozených dětí podle pořadí došlo k častějšímu odkládání porodů prvního dítěte. Více než čtvrtina (28,5%) prvorozených v roce 2000 přišla na svět až po prvním roce manželství rodičů. To je oproti roku 1950, kdy začala být tato statistika sledována o 10,1 procentních bodů více. Za posledních padesát let se zdvojnásobil podíl prvních porodů realizovaných až po pátém roce manželství, který v roce 1950 představoval pouhých 2,5% a v roce 2000 stoupl na 5,0%. Svou roli zde hraje hned několik faktorů. Jedním z nich je rostoucí vzdělanost obyvatelstva. *Výsledky průzkumu ukazují, že počet dětí a stupně vzdělání jsou nepřímo úměrné. Největší počet dětí mají rodiny se základním vzděláním, menší se středním a nejmenší s vysokoškolským vzděláním. Zmenšení průměrného počtu dětí v rodině podle vzrůstu vzdělání je podmíněno nejen samotným vzděláním, ale i vyšší kulturní a životní úrovní manželů. Manželé s vyšší úrovní vzdělání jsou lépe poučeni o formách pohlavního života, snadněji čelí nežádoucímu těhotenství, děti tu přicházejí na svět zpravidla jen tehdy, když tomu rodiče skutečně chtějí. S růstem vzdělání se zároveň opožďuje doba uzavírání manželství.* [38] Vzdělaní lidé si tedy lépe uvědomují, že nestačí pouze přivést

dítě na svět, ale také zajistit potřebné podmínky pro život dítěte a jeho další zdravý vývoj.

Další z důvodů odkládání početí prvního dítěte je rostoucí počet žen, které upřednostňují studium, či pracovní kariéru před mateřstvím. Pokud se nakonec k mateřství rozhodnou, zákonitě přichází v pozdějším věku. Statistická data ukazují, že až do roku 1999 byl nejvyšší podíl českých rodiček ve věkové skupině 20-24 let. Od tohoto roku však dochází k zásadním změnám a nejvyšší podíl se posunul do věkové skupiny 25-29 let. V roce 2000 byl počet rodiček v této věkové skupině 41,2%. Současně můžeme zaznamenat i růst v dalších vyšších věkových skupinách. V roce 2000 rodilo 16,0% ve věku 30-34 let a ve věku 35 let a starších rodilo 6,1%. Souhrnně můžeme konstatovat, že podíl žen, které rodily ve věku 30 let a později vzrostl na 22,1%. Srovnatelný podíl takto starých rodiček byl naměřen pouze po druhé světové válce, kdy byl způsoben zejména tím, že v té době byly častější porody vyšších pořadí (logicky připadající na starší matky).

Nyní se podíváme, jak vypadá výše sledovaná statistika z pohledu veřejného mínění zkoumaného Centrem pro výzkum veřejného mínění AV ČR. Zkoumány byly názory na optimální počty dětí v rodině a ideální věk při uzavírání manželství.

Celých 70 % respondentů považuje za ideální počet dvě děti. Tři děti pak považuje za optimální počet zhruba 20% dotazovaných. Pouze 7% dotazovaných odpovědělo, že se jim nejvíce zamlouvá model rodiny s jedním dítětem (graf č. 7). Co se věku týče, necelých 50 % respondentů se domnívá, že ideální věk otce při narození dítěte by se měl pohybovat v rozmezí 25 až 29 let. Více než 33% dotázaných uvedlo věk vyšší než 29 let a naopak pouhých 7 % dotázaných věk pod 25 let. Nejčastěji uváděný věk byl třicet let uvedený 29% respondentů.

U věku matky se stejně jako u mužů vyjádřilo 50% respondentů tak, že věk matky by se měl ideálně pohybovat mezi 25 a 29 lety. Rozdíl můžeme shledat zejména ve skutečnosti, že pouhých 8 % respondentů považuje za optimální věk matky pro narození prvního dítěte 30 a více let. Zde se zřejmě projevuje skutečnost, že věk matky hraje při početí významnější roli než věk muže.

Nejčteněji zastoupený věk u žen byl 25 let – tedy nižší než u mužů a to v 29% odpovědí. V tomto směru můžeme zaznamenat názorový posun. Zatímco v roce 2004 se polovina dotazovaných vyjádřila, že žena by měla mít první dítě před 25 rokem, v roce

2009 sdílí stejný názor zhruba třetina dotazovaných. Jak můžeme sledovat, deklarované postoje kopírují skutečný demografický vývoj, kdy například věk ženy při narození prvního potomka vzrostl v roce 2008 na hodnotu sedmadvaceti let. V současné době je již dokonce na hodnotě 32 let (graf č. 5).

Závěr:

V následující kapitole jsme se věnovali stereotypům souvisejícím s počtem, strukturou a věkem rodičů při narození dítěte. Z uvedených statistik a průzkumů je patrné, že se mění struktura narozených dětí a to jak do počtu, tak také podle pořadí. Nejvíce preferovaný počet dětí jsou dvě. Současně můžeme sledovat úbytek v procentním zastoupení narozených ve vyšším pořadí. Prvorozenců se rodí zhruba o 10% více než druhorozených.

Nejzásadnější posun však můžeme v posledních několika letech (od roku 1992) zaznamenat u věku rodičů, zejména matek. Tento posun úzce souvisí se s proměnou stereotypu ženy, kterému je podrobně věnována další kapitola práce. Žena dnes daleko častěji než dříve odsouvá těhotenství do vyššího věku a to zejména z kariérních a studijních důvodů. Podle názorů veřejnosti je nejoptimálnější věk ženy pro narození prvního dítěte 25-29 let. Ve skutečnosti je však podle nejnovější statistiky průměrný věk ženy v ČR při narození prvního dítěte dokonce 32 let.

Z biologického hlediska není tento odsun příliš vhodný, na druhou stranu z pohledu společenského je vnímán spíše pozitivně. Dítě totiž ve většině případů přichází ve chvíli, kdy je očekáváno a rodina je schopna mu poskytnout výrazně lepší sociální i materiální zázemí.

4.2 Stereotyp ženy

V následující části práce se budeme zabývat stereotypem ženy. Tato část tématicky navazuje na předchozí kapitolu věnující se rodině a stereotypy s ní souvisejícími. Tyto stereotypy jsou do značné míry ovlivněny proměnou (odlišným chápáním) stereotypu ženy. To, jak je žena ve společnosti vnímána a jaká je jí přisuzována role, ovlivňuje podobu rodinného života a rozdělení činností mezi muže a ženu.

Budeme postupovat systematicky a nejprve popíšeme historické kořeny tohoto stereotypu. Podíváme se, jakou podobu má stereotyp v jednotlivých kulturách. Zejména se soustředíme na stereotyp ženy v naší kultuře – tedy budeme zkoumat stereotyp české ženy. Pod stereotypem ženy rozumíme ustálenou představu o tom, co žena je a představuje, co se od ní ve společnosti očekává, jakou sociální roli hraje.

Z biologického hlediska můžeme ženu označit jako samičku rodu *homo sapiens sapiens*. Člověk je však oproti ostatním živočichům obdařen schopností myšlení a uvědomování si sebe sama. Právě tento fakt nutí člověka zamýšlet se nad otázkou postavení muže a ženy ve společnosti v hlubším významu než pouze na základě biologické odlišnosti. To, jakým způsobem je žena v konkrétní společnosti vnímána, dává vzniknout stereotypu – ustálené představě o tom, jaká žena je, co je pro ni charakteristické a jaké místo ve společnosti zaujímá. Pro mnoho kultur je charakteristické vnímat obě pohlaví výrazně odlišně a z toho pramení i diferenciací rolí, činností, které každému pohlaví připadají.

Podle některých sociologů můžeme najít počátek tohoto stereotypu již v Bibli, kde Adam a Eva začnou po narození Krista vykonávat rozdílné činnosti. Eva pečuje o dítě a Adam zabezpečuje rodinu. V tom mnozí vidí počátek stereotypu ženy jako matky, pečovatelky. Právě tento stereotyp se v mnoha případech stává významným prvkem, jenž může být příčinnou diskriminace ženského pohlaví.

4.2.1 Co je mužské a co je ženské?

Jako jedna z možných metod pochopení tohoto stereotypu se používají poznatky spojené se sledováním primitivních kmenů na celém světě. Takovým příkladem je výzkum, který provedl významný americký antropolog George Peter Murdock (1897-1985). Vypracoval studii sledující 224 primitivních kultur. Tato studie ukazuje, že u primitivních kultur existuje silné zaměření jednotlivých činností podle pohlaví. Ukázalo

se, že ze 45 sledovaných činností, jsou některé doménou ryze ženskou a některé jsou naopak výhradně mužské. Například práce se dřevem je ryze mužskou záležitostí u 104 kultur a jen pro 6 kultur je práce se dřevem charakteristická i pro ženské pohlaví. Na druhé straně vaření je ve 158mi případech doménou žen a jen u 5ti kultur je charakteristické i pro muže. Existují také tzv. neutrální činnosti, které jsou vykonávány jak muži, tak ženami. Mezi tyto činnosti patří například obdělávání půdy, pěstování rostlin, péče o úrodu, sklizeň a nošení břemen. Mezi mužské činnosti můžeme zařadit například výrobu zbraní, rybolov, nebo stavbu člunů. Mezi ženské činnosti nošení vody či mletí zrna. Je však nutno podotknout, že někteří Murdockovi kritici poukazují na fakt, že počet 224 kultur z celkového počtu více než 2000 kultur nemá výpovědní hodnotu, a proto nemůžeme odvozovat obecně platné závěry.

Kdo a kdy vlastně rozhoduje o tom, co je doménou žen a co mužů? Jak se rozlišuje, co je mužské a co ženské? Toto rozlišení vnímáme již od útlého dětství prostřednictvím archetypů. Jeden ze sociologických pokusů ukázal, že matky zacházejí s kojenci opačného pohlaví jinak. Matkám bylo nejprve přiděleno dítě oblečené jako chlapec a oslovováno mužským jménem. To samé miminko bylo následně matkám přiděleno oblečené jako holčička s ženským jménem. Pokus ukázal, že na děti, které matky považovaly za holčičky, se častěji usmívaly, na hraní jim dávaly panenky. Chlapcům byly nabízeny vláčky, auta a další „chlapecké hračky“. Rozdíl byl také v tom, jak maminky děti vnímaly. *Zatímco u malého chlapce můžeme slyšet poznámky typu „to je kluk jako buk“ či „to je cvalík“, holčička bývá označována za „roztomilou“, „sladkou“ nebo „jemnou“.* Avšak mezi jednotlivými dětmi žádné větší rozdíly ohledně váhy nebo výšky nebyly. [39]

Zajímavou studii publikovala v roce 1972 americká socioložka Lenory Weitzman, která se dlouhodobě zabývá postavením žen ve společnosti. Studie sleduje rozdíly mezi rolemi mužů a žen v obrázkových knížkách pro předškolní děti. Výsledky studie ukázaly, že mužské postavy sehrály hlavní roli oproti ženským postavám v 11ti ze 12ti případů. Pokud jsou mezi mužské postavy zahrnuty i živočichové s vyjádřeným rodem, dostáváme se na neuvěřitelný poměr 95:1. Mužské postavy častěji podnikají různá dobrodružství a jsou často mimo domov. Muži vystupují jako stateční hrdinové, nejčastěji v rolích králů, soudců nebo vojáků. Ženy figurují nejčastěji jako vedlejší postavy, čekají na své mužské protějšky doma a obhospodařují domácnost.

Tato studie jen potvrzuje, že základ toho, co je považováno za mužské a co za ženské, získáváme již v nejútlejším věku v procesu enkulturace. Již malé děti jsou proto schopny vnímat rozdíly mezi mužským a ženským.

4.2.2 Jiná kultura, jiný genderový stereotyp

Z předchozí části může mylně vyplynout skutečnost, že je pro většinu kultur charakteristická diferenciací pohlaví. Abychom neuváděli pouze kultury, kde jsou pohlaví vnímána výrazně odlišně, podíváme se na studii *Sex and Temperament in Three Primitive Societies* (Pohlaví a temperament ve třech primitivních společnostech), kterou v roce 1939 publikovala americká kulturní antropoložka Margaret Mead (1901 –1978). Tato studie popisuje tři různé kmeny z oblasti Nové Guineje. Jedná se o kmeny Arapešů, Mundugumurů a Čambuliů.

V kmeni Mundugumurů se společnost nejvíce podobá mužskému vzoru. Čambuliové jsou zajímavým kmenem z toho důvodu, že mají obrácené role. Tedy žijí podle ženského vzoru. Muži jsou podle studie marniví a zajímají se o pomluvy, ženy jsou panovačné a asertivní. Dívky jsou v tomto kmeni inteligentnější a podnikavější než chlapci.

K ideálnímu stavu společnosti z hlediska vztahů mezi mužem a ženou se blíží kmen Arapešů. *U Arapešů má ideální dospělý jemnou, pasivní, laskavou povahu a připomíná ženský typ naší kultury. Ve vztazích mezi příslušníky rozdílných pohlaví, včetně vztahů sexuálních, nerozlišují. Hlavní činností dospělých mužů a žen je péče o děti a jejich výchova. Termín „porodit dítě“ se vztahuje na muže i ženu bez rozdílu.*[40]

Je tedy patrné, že to, co je vnímáno jako ženské nebo mužské, ovlivňuje kultura. Velmi často se můžeme v odborné literatuře setkat s označením genderové stereotypy. Termín „gender“ se používá pro označení pohlaví v rámci určité kultury. Zatímco pohlaví je dáno biologickými rozdíly mezi samcem a samicí (mužem a ženou), označení gender se týká rozdílů sociokulturních, kdy jsou vlastnosti žen a mužů formovány kulturou a společností. Gender se může měnit v závislosti na čase či prostředí.

4.2.3 Žena ve společnosti

Již od středověku můžeme v evropských dějinách vysledovat, že participace na politické či náboženské moci byla výhradně právem mužů. Žena v této době zastává tradiční roli

hospodyně a hlavně matky. Na tomto stereotypu ženy se významně podepsalo působení katolické církve a podíl ženy v mocenských strukturách klesl prakticky na nulu. I když nutno konstatovat, že i v historii můžeme najít výjimky a nalézt příklady mocných a silných žen. Takovým příkladem je Johanka z Arku nebo Marie Terezie. Ta však vládne již v době osvícenství a právě osvícenství jako první přináší rozsáhlejší celospolečenskou diskusi o postavení žen ve společnosti.

První masovější protesty za práva žen (zejména politická práva) se objevují až v 19. století. Jedním z nejznámějších hnutí za volební práva žen ve Spojeném království je hnutí tzv. sufražetek. Slovo *Suffragette* původně použil deník *Daily Mail* jako hanlivé označení. Nicméně v současné době si již tento termín používá bez negativní konotace. Slovo je odvozeno od slova *suffrage*, což znamená právo volit. Toto hnutí bylo populární také ve Spojených státech a jeho cílem bylo získat rovné volební právo, tedy právo volit mají nejen muži, ale také ženy. Nejen vlivem tohoto hnutí dochází ve většině evropských zemí k uzákonění volebního práva žen. Jako první zavedli volební právo pro ženy Nový Zéland a Austrálie (1902), následováni severskými zeměmi. Po první světové válce dochází k přiznání práva volit ženám i v dalších zemích včetně Československa. Ve Francii, Itálii či Maďarsku se ženy tohoto práva dočkaly až v roce 1945. Překvapivě poslední evropskou zemí, která schválila volební právo pro ženy, bylo Švýcarsko v roce 1975. Mezi země, kde tato otázka patří tradičně k nejproblematictější, jsou islámské státy. Saudská Arábie zůstává jediným státem, kde ještě ženy nemohou volit na celostátní úrovni.

I přes zavedení práva volit však nějakou dobu trvalo, než ženy začaly toto právo plně využívat. Například ve Velké Británii v roce 1928 přišla k volbám asi jen 1/3 voliček a 2/3 voličů. Tento rozdíl se však nejen ve VB, ale všude ve světě postupně srovnával. Pro zajímavost, například v Japonsku a ve Finsku je volební účast žen dokonce vyšší než mužů.

Jednou z důležitých otázek diferenciací podle pohlaví je také úloha muže a ženy v pracovním procesu. Tedy otázka, jaké práce by měl vykonávat muž a jaké ženy. Velice často můžeme slyšet názor, že ženy jsou stále v pracovních příležitostech diskriminovány. Tradiční pracovní zaměření ženy, o kterém jsme se zmiňovali výše, se za průmyslové revoluce příliš nezměnilo. Hlavní důvod výrazných změn, zejména v Evropě, můžeme nalézt ve válečných konfliktech 20. století. Do této doby byly ženy

zaměstnávány pouze velice málo a převážně v sektoru služeb. Celých 30 % žen pracovalo jako služka nebo hospodyně. Situace se výrazně změnila během první světové války, kdy byla většina mužů nucena bojovat na frontě a pro průmyslovou a ostatní výrobu nezbyvaly síly. Tuto práci tedy začaly vykonávat ženy. Stejná situace, ale ještě ve větší míře, se pak opakovala i během druhé světové války. I když se po válce většina mužů znovu do svých zaměstnání vrátila, tradiční schéma již zůstalo narušeno.

4.2.4 Stereotyp české ženy

V předchozí kapitole jsme se zabývali obecně postavením ženy ve společnosti. Nyní se budeme soustředit na postavení ženy v české společnosti.

4.2.4.1 Zaměstnanost žen

Komunistický režim ve východním bloku byl v tomto případě „spravedlivý“ a nerozlišoval mezi prací muže a ženy. To mělo za následek vzrůstající podíl zaměstnaných žen, který však po roce 1989 opět částečně klesá. Do roku 1989 tedy můžeme zaznamenat vyšší zaměstnanost žen.

V EU se zaměstnanost žen v roce 2004 pohybovala v rozmezí 32,7-71,6%. Nejnižší hodnotu představuje zaměstnanost žen Malty a nejvyšší je v Dánsku. V ČR byla zaměstnanost žen 56 %, což představuje mírný nadprůměr zaměstnanosti žen v EU. Zaměstnanost mužů činila 72,3 %. Podíváme-li se, jak vypadá situace v jednotlivých věkových skupinách, zjistíme, že ve věkové skupině 55-64 let činila zaměstnanost žen pouhých 29,4% oproti 57,2% zaměstnanosti mužů. Ve věkové skupině 25-54let zaměstnanost žen představovala 73,4% a zaměstnanost mužů 89,2%. Rozdíl v této konkrétní věkové skupině je způsoben jednak mateřskou dovolenou žen, jednak statistikou ČSÚ, jež zahrnuje do počtů zaměstnaných osob i osoby vykonávající základní vojenskou nebo civilní službu. Pokud zahrneme do statistiky tyto proměnné, není rozdíl v zaměstnanosti nijak markantní.

Podíl osob z celkové zaměstnanosti, které pracují na částečný úvazek, činí u mužů pouhých 2,3%, naopak u žen 8,3%, což je u žen spíše podprůměr oproti vyspělejším zemím EU. Například ve Spojeném království dosahuje podíl žen pracujících na částečný úvazek na celkové zaměstnanosti žen 43,9%. Z toho můžeme usuzovat, že je v těchto zemích daleko běžnější, že se žena věnuje práci pouze na částečný úvazek a ve

volném čase se věnuje rodině a výchově dětí. V České republice je tedy stále vysoká zaměstnanost žen pracujících na plný úvazek. Oproti evropským státům existuje malý podíl žen, které pracují na zkrácený úvazek

Procentuální podíl dospělé populace ve věku 25 až 64 let účastníci se vzdělávání a školení (tzv. celoživotního vzdělávání) činní u mužů 5,5% a u žen 6,4% - tedy takřka vyrovnaná bilance.

4.2.4.2 Postavení na trhu práce

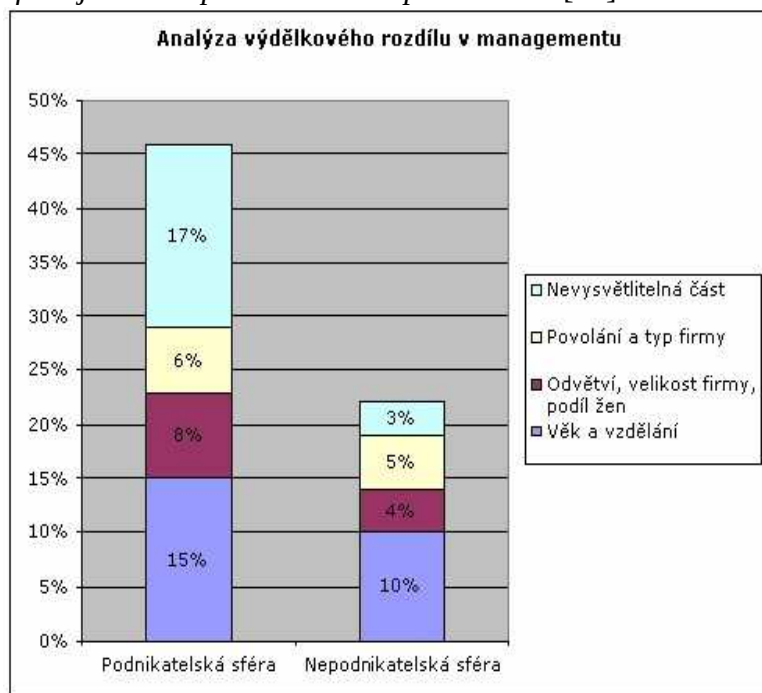
Často se můžeme z mnohých médií dozvědět, že má česká žena na trhu práce horší postavení než muž. Nejčastěji je uváděna platová diskriminace a pouze minimální podíl na vedoucích funkcích. Následující kapitola se bude podrobně věnovat tomuto problému.

Zaměstnaní muži nejčastěji vykonávají tyto profese: řemeslníci a kvalifikovaní výrobci, zpracovatelé a opraváři (30 % z nich), techničtí, zdravotničtí a pedagogičtí pracovníci (18 %), obsluha strojů a zařízení (16 %). Naopak ženy nejčastěji vykonávají tyto profese: technické, zdravotnické a pedagogické pracovnice (29 %), provozní pracovnice ve službách a obchodě (17 %) a vědecké a odborné duševní pracovnice (11 %). Zastoupení v jednotlivých sektorech (primární, sekundární, terciární) pak vypadá následovně: *ženy pracují většinou v sektoru služeb (téměř dvě třetiny zaměstnaných žen), a to zejména v odvětvích zdravotnictví, veterinární a sociální činnosti, školství, peněžnictví a pojišťovnictví; muži v průmyslu a stavebnictví (téměř polovina zaměstnaných mužů), dále v odvětvích doprava, pošty a telekomunikace, zemědělství, průmysl a výzkum a vývoj.* [41] Ze statistiky je patrné, že ženy pracují převážně v terciární sféře – tedy v sektoru služeb a muži převážně v průmyslu. To však ještě nedokladuje skutečnost, že jsou ženy diskriminovány. Tato situace spíše odráží biologické předpoklady pohlaví pro určitý druh práce.

Nejčastěji bývá uváděno, že je žena diskriminována platově. Statisticky podložit toto tvrzení je velice složité. Podíváme-li se například na statistiku ČSÚ průměrné hrubé měsíční mzdy v letech 2000 - 2006 v třídění podle pohlaví zaměstnanců (tabulka č. 11), můžeme konstatovat, že ženy mají v součtu všech zaměstnání za toto období průměrně nižší plat o více než 5000Kč. Abychom však toto tvrzení mohly vyslovit, potřebujeme

daleko sofistikovanější metodu, než je průměrná mzda. Ta totiž nebere v úvahu ostatní faktory, jako jsou například věk, kvalifikace, odvětví nebo například velikost firmy.

Kvalitnější informace by nám měla poskytnout studie Oleksandra Stupnytskyyho z Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí (VÚPSV). Vydaná publikace se jmenuje *Struktura rozdílů ve výdělcích mužů a žen v managementu* a jejím cílem je zjistit, zda se existující rozdíly ve mzdách manažerů a manažerek dají vysvětlit objektivními faktory, jako jsou věk, kvalifikace či zkušenosti. Autor vycházel ze statistik pro rok 2005 a vycházel z dat, které shromažďuje Ministerstvo práce a sociálních věcí ve spolupráci se společností Trexima. Ze získaných dat vyplynulo, že manažerky vydělávají o 46% méně než manažeři v podnikatelské sféře a o 22% méně v nepodnikatelském sektoru. Tato data byla dále analyzována z hlediska kvalifikace a věku. *Právě faktor vzdělání se ukázal být klíčový. Vysokoškolsky vzdělané ženy mají o 67 procent vyšší mzdy než ženy se základním vzděláním. Manažerky jsou tedy spravedlivě odměňovány podle toho, jak dlouho a jak úspěšně studovaly. U mužů je rozdíl o zhruba 10 procent nižší. K tomu připočteme fakt, že v podnikatelské sféře má vysokou školu 51 procent manažerů, ale jen 21 procent manažerek, v nepodnikatelské sféře je to 73 procent ku 43 procentům.* [42] Jak se ukázalo dále, vliv věku nehrál

Pramen: Oleksandr Stupnytskyy: „Struktura rozdílů ve výdělcích mužů a žen v managementu“, VÚPSV, 2007

nepodnikatelské sféře.

výraznější roli. Obecně platí, že platy s věkem rostou. Zaměstnaní muži jsou průměrně o dva roky starší, což je způsobeno dřívějším odchodem žen do důchodu. Společné působení faktoru vzdělání a věku zmenšuje výdělkové rozdíly na 31% v podnikatelské a 12% v

Faktory odvětví, velikost firmy a podíl žen ve firmě se podílí na dalším snížení o 8% v podnikatelské a o 4% v nepodnikatelské sféře. *Znamená to, že muž a žena stejného věku a vzdělání, pracující ve stejném odvětví, při srovnatelné velikosti firmy a srovnatelném podílu žen, budou mít plat odlišný o 23 procent v podnikatelské a o osm procent v nepodnikatelské sféře. Obecně v odvětvích a firmách, kde pracuje hodně žen, rostou výdělkové rozdíly. Typickými příklady jsou obchod, ubytování, peněžnictví, vzdělávání a školství.* [43]

Studie dále ukázala, že velikost firmy je podstatná pouze v nepodnikatelské sféře, kde je charakteristické, že čím menší firma je, tím větší jsou rozdíly ve mzdách. To je také způsobeno skutečností, že ženy častěji působí na nižších stupních řízení, kde jsou obecně nižší platy.

Zahrneme-li do celkových výsledků další dva faktory, což je typ firmy a druh povolání, dostáváme výsledné hodnoty výdělkového rozdílu 17% v podnikatelské sféře a 3% ve sféře nepodnikatelské. Tato část je ve studii charakterizována jako nevysvětlitelná a je přisuzována právě rozdílu pohlaví. Na základě této studie můžeme konstatovat, že platová diskriminace žen existuje, a to zejména v podnikatelské sféře. *Jinak se vyskytuje uvnitř odvětví i mezi nimi, přičemž největší je v obchodě, ubytování a finančním zprostředkování. Stejně tak najdeme diskriminaci v jednotlivých firmách i mezi firmami navzájem.* [44]

Platovou diskriminaci žen dokládá také další studie provedená Výzkumným ústavem práce a sociálních věcí v roce 2002. Z této studie vyplývá, že ženy průměrně dosahují jen 73,3 % výdělku mužů. Největší rozdíl v platovém ohodnocení je ve skupině s nejvyšším dosaženým vzděláním. Ženy s vysokoškolským vzděláním dosahují pouze 63 % výdělku mužů se stejným vzděláním. S nižším stupněm vzdělání také klesá diference, mezi mzdovým ohodnocením. Ženy se základním vzděláním dosahují již 74 % platu mužů. K největšímu přiblížení mezd dochází u nekvalifikovaných dělníků v zemědělství, rybolovu a lesnictví, kde ženy dosahují 85% platu mužů (Fischlová, 2002, s. 23).

Diskriminace žen také často vychází ze skutečnosti, že jsou ženy z pohledu zaměstnavatele „ohroženy“ možnou graviditou. Pro zaměstnavatele tak mohou vznikat "zbytečné" komplikace. Právě těhotenství a následná péče o děti se do značné míry podílí na nerovnosti v dosažení kariérního postupu a výši mzdy. *Obecně je postavení*

žen na trhu práce spojeno s nižšími mzdami, nižší účastí na řízení a rozhodování, nižší prestiží a naopak s vyšším ohrožením dosavadní pozice a vyšší nezaměstnaností.[45]

Jak je patrné, v platovém ohodnocení hrají generové stereotypy svou roli. V české kultuře stále zůstává stereotyp vydělávajícího muže a ženy starající se o domácnost. Dnešní doba je sice v mnoha ohledech liberálnější, a tak je v současné době možné, aby i muž mohl odejít ze zaměstnání na mateřskou dovolenou, ale stále zde existuje značná disproporce mezi rodičovskými přídávky. Je tedy rozdíl, pokud je na mateřské dovolené muž, a když je na mateřské dovolené žena. Z celkového počtu osob na mateřské dovolené je jen 0,16 % mužů. Těžko hodnotit, jakou měrou se na tomto faktu podílí výše popsaná nerovnost ve výši dávek a jakou měrou je to zapříčiněno sociokulturními faktory a tlakem. Muži jsou obecně méně ochotni vzdát se postupu v kariéře než ženy, a to zejména z důvodů genderových.

4.2.4.3 Veřejný život a rozhodování

Zastoupení žen ve veřejných funkcích v ČR je další oblast, kde budeme

	ženy			muži			zastoupení žen
rok	kandidáti	zvoleno	úspěšnost v %	kandidáti	zvoleno	úspěšnost v %	
2004	37	3	8,1	160	24	15,0	11%
2006	39	6	15,4	165	21	12,7	22%
2008	34	5	14,7	166	22	13,3	18%

zdroj:vlastní

zkoumat vliv stereotypu na postavení ženy.

Tabulka ukazuje situaci při volbách do senátu v letech 2004, 2006 a 2008. Z údajů je patrné, že zastoupení žen dosahuje maximálně 22% zastoupených mužů. Srovnáme-li však počet kandidujících a počet zvolených senátorů a senátorek, jsou ženy zhruba stejně úspěšné jako muži. To, že jsou ženy v senátu zastoupeny menším počtem, je tedy způsobeno zejména menším počtem kandidujících žen. Rozhodně tedy nemůžeme říci, že by byly ženy znevýhodněny.

Co se týká zastoupení žen v parlamentu ČR, byla v roce 2006 situace následující. Celkový počet kandidujících žen byl 1383 žen a z toho bylo zvoleno 31 žen. Úspěšnost žen činila 2,24%. Mužů kandidovalo 3602 a zvoleno bylo 169. Úspěšnost u mužů činila 4,7%. Zde již situace z pohledu žen není tak příznivá a u tohoto typu voleb

je nutno podotknout, že o tom, jestli bude kandidát zvolen či ne, rozhoduje také pořadí na kandidátské listině příslušné politické strany.

Velice zajímavá statistika, která odráží i obecnou situaci žen a jejich podíl na rozhodování, je statistika soudců (tabulka č. 6). Žen soudkyň bylo v roce 2008 celkem 1854. Mužů soudců ve stejném období 1165, tedy o 689 méně. Jejich zastoupení v úřadu nejvyššího správního soudu bylo 14 žen a 16 mužů, tedy ačkoli je žen soudkyň celkem více než mužů, v nejvyšší soudní instanci jich bylo zastoupeno o 2 méně než mužů. Zastoupení v úřadu nejvyššího soudu ČR bylo 16 žen a 44 mužů, tedy opět méně, a to velice výrazně. Zastoupení ve vrchních soudech pak činilo 63 žen a 75 mužů. Situace se pak mění u krajských soudů, kde je zastoupeno 559 žen a 367 mužů a u okresních soudů činí zastoupení 1202 žen a 663 mužů.

Z uvedené statistiky vyplývá, že ačkoli je žen soudkyň více než mužů soudců, jejich zastoupení vzhledem k rostoucí instanci soudu klesá. Takto vypadá situace i v jiných oblastech naší společnosti. Ženy zažívají nejrovnější přístup v historii: účastní se na politickém procesu a mají stejná práva, přístup ke vzdělání a nárok na rovnou mzdu. Jejich zastoupení v jednotlivých orgánech moci roste, avšak jejich počet na nejvyšších postech je stále jen mizivým procentem oproti počtu zastoupených mužů.

4.2.4.4 Žena a domácnost

Role ženy v domácnosti je jedním z témat, které je neodmyslitelně spjata se stereotypem ženy. Mnozí jsou toho názoru, že u nás stále ještě přetrvává tradiční model dělby práce v rodině, kdy hlavní péči o domácnost a děti zabezpečuje převážně žena. Naopak muž zajišťuje domácnost zejména finančně.

Situace se však postupně mění, a tak zejména mezi střední a mladší generací se zapojení mužů do dělby práce v domácnosti zvyšuje. Ve fyzické péči o dítě hraje zásadní roli žena, což je způsobeno zejména biologickými předpoklady ženy. Ta nejen že dítě porodí, ale také ho musí po určitou dobu kojit. Nahradit v této fázi ženu mužem je takřka nemožné, i když by mnozí mohli podotknout, že již existují kvalitní náhražky mateřského mléka. I v této oblasti již došlo ke značným změnám a v současné době již není neobvyklé, že na mateřskou dovolenou odcházejí i muži, byť se zatím jedná spíše o výjimky než o běžně praktikovanou skutečnost.

Jaké jsou názory občanů na rozdělení pracovních povinností v rodině mezi obě pohlaví, nám pomůže určit výzkum veřejného mínění z roku 2003 realizovaný Sociologickým Ústavem AV ČR, zabývající se rozdělením rolí v rodině.

Tento výzkum ukazuje, že v představách české společnosti stále přetrvává obraz ženy, starající se o domácnost a děti a na straně druhé obraz muže jakožto živitele rodiny. Činnosti, na kterých by se měli podílet oba partneři, nebo by je měli vykonávat spíše muži, jsou: usilování o profesní kariéru, zapojování se do společenských funkcí, iniciativa v intimním životě, další vzdělávání, koníčky. Mezi činnosti, které by měly vykonávat oba partneři, anebo spíše žena, patří péče o děti. Za spíše ženské činnosti, považují respondenti: vaření, úklid a nakupování potravin. Činnosti, kde by se měli podílet oba partneři stejným dílem, jsou správa rodinného rozpočtu a udržování společenských kontaktů (tabulka č. 7).

Asi není překvapením, že u činností jako je úklid, nákup potravin a péče o děti, byly ženy více než muži pro rozdělení mezi oba partnery, naopak muži si myslí, že by se jim měly věnovat spíše ženy. Například vaření považují muži za ženskou činnost, a dokonce podle 81 % mužů by vařit měla především žena. Je pochopitelné, že názory jsou odlišné mezi různými věkovými skupinami. Výrazně se například odlišují lidé ve věku 30-40 let. *V případě starosti o rodinný rozpočet, vzdělávání, pěstování koníčků, udržování společenských kontaktů, zapojování do společenských funkcí a usilování o profesní kariéru jsou častěji než ostatní věkové skupiny pro to, aby se těmito činnostem věnovali oba partneři. Také více podporují rozdělení péče o děti mezi oba partnery.* [46]

Lidé starší než 60 let jsou převážně zastánci tradičního rozdělení rolí v rodině. Naopak vysokoškolsky vzdělaní lidé jsou pro přesunutí určité části péče o děti z ženy na muže – tedy muž by se měl více podílet na péči a výchově dětí. Dalším ze sledovaných aspektů tohoto výzkumu je, jak se do postojů k rozdělení rolí v rodině promítá víra. *Sledujeme-li pouze, zda se lidé přiklání na stranu ženy, muže, či obou stejně, věříci se nijak neliší. Podíváme-li se však na podrobnější členění odpovědí na rozhodně/spíše, věříci výrazně častěji zaujímají krajní pozici „rozhodně muž“ v případech, kde se jedná o tradiční roli muže hlavy rodiny a v případě ženy pečující o děti a domácnost. Lidé bez vyznání naopak byli mnohem častěji pro podíl obou partnerů.* [47]

Aby byl výzkum schopen zachytit vývoj názorů a stereotypů v čase, byly stejné otázky kladeny i v roce 1998 a 2000 (tabulka č. 8). Ze srovnání obou šetření je zřetelný

posun v názoru, že některé činnosti jsou výhradně mužské nebo ženské, ale respondenti se více přiklánějí k odpovědi, že by se na dané činnosti měli podílet oba partneři rovnoměrně. Je zde patrný odklon od názoru, že *pečovat o děti a nakupovat potraviny by měla spíše žena, stejně jako opouštět postoj, že finanční zajištění domácnosti, profesní kariéra a společenské funkce jsou hlavně záležitostmi muže. Starost o rodinný rozpočet se od ženy přesouvá spíše než na oba partnery přímo na muže.* [48]

Předchozí část výzkumu se věnovala názorům jednotlivých respondentů. Cílem výzkumu bylo také zjistit, jak vypadá situace reálně. Stejným způsobem tedy bylo zjišťováno, jak jsou jednotlivé role rozděleny v rodině či partnerském svazku respondenta. Tabulka (tabulka č. 9) ukazuje odpovědi těchto respondentů (N=776).

U převážné části respondentů je to žena, kdo vaří a z větší části se podílí na úklidu, nákupu potravin a pečuje o děti. Zhruba třetina respondentů odpověděla, že se na těchto činnostech podílí oba partneři stejně. Překvapivě starost o rodinný rozpočet je trochu více starostí žen. Ve dvou pětinach domácností je rozpočet starostí obou partnerů. Další vzdělávání je spíše činností mužů než žen, jednoznačně však muži více usilují o profesní kariéru.

Hlavní rozdíly jsou mezi respondenty především ve věku a vzdělání. V mladších rodinách ve věku 20 - 29 let se podle respondentů muži, více než v ostatních věkových skupinách, podílejí na finančním zajištění domácnosti, ale také více pečují o děti. *U lidí s VŠ vzděláním více připadá oběma partnerům než v ostatních rodinách nákup potravin i péče o děti, o rodinný rozpočet se však žena stará méně. V rodinách věřících se o děti, vaření a nákup potravin stará žena více než v ostatních rodinách.* [49]

Tabulka (tabulka č. 10) ukazuje srovnání představ dotazovaných o rozdělení činnosti a rozdělení rolí ve skutečnosti. Data jsou pouze od respondentů žijících v manželství či nesezdaném svazku. Odpovědi respondentů, kteří žijí bez partnera, se výrazně neliší. Tyto osoby pouze častěji zvolili odpověď „nevím“.

Velký rozpor můžeme identifikovat v otázce péče o děti. Daleko častěji než by bylo ideální, připadá starost o děti ženě. Co se úklidu týče, je situace podobná a ve třech čtvrtinách domácností uklízí hlavně ženy. Rovněž vaření, nákup potravin a starost o rodinný rozpočet připadá více ženám. Možnost věnovat se svým koníčkům naopak náleží více mužům, než jak by mělo být v ideálním případě podle názoru respondentů. Podobná situace je i v intimním životě, kde jsou muži více iniciativní než ženy. Na

finančním zajištění rodiny by se měli podle názoru respondentů více podílet muži, ve skutečnosti je však v téměř polovině domácností finanční zajištění na obou partnerech.

Obecně můžeme konstatovat, že pozice české ženy v domácnosti rozhodně není ideální ve smyslu rozdělení činností mezi oba partnery. Bohužel stále zůstává pravidlem, že o domácnost se stará především žena. Činnosti jako je vaření, uklízení, nákup potravin a péče o děti jsou ve většině případů výhradně na bedrech ženy. Stereotyp ženy jako hospodyně je tedy stále relativně silný, i když se během několika posledních generací pozice ženy ve společnosti zlepšila a podařilo se smazat určité rozdíly.

Zejména u mladších rodin můžeme identifikovat spravedlivější rozdělení rolí mezi oba partnery. Pozice českých žen má tedy zlepšující se tendenci s klesajícím věkem a rostoucím vzděláním partnerů. Naopak starší lidé zůstávají věrní klasickému (stereotypnímu) rozdělení rolí v domácnosti a například pěstování koníčků bývá častěji doménou muže.

4.2.4.5 Ženy v médiích

Stereotypy jsou často v kultuře podporovány prostřednictvím médií. V drtivé většině filmů vystupuje žena ve vedlejší roli, po boku muže. Často je vyobrazena jako hospodyně, podporující svého manžela a poskytující mu zázemí. Dále se můžeme, jak ve filmech, tak reklamách setkat s redukcí ženské podstaty, přirozenosti a vyobrazením ženy pouze jako sexuálního objektu. Charakter ženy v podstatě nehraje žádnou roli, naopak největší důraz je kladen na vzhled. Ženy jsou v médiích prezentovány podle genderových stereotypů, které jsou neustálým opakováním upevňovány. Časté znázorňování ženy kuchařky, hospodyně, starostlivé matky, uklízečky z ní v očích konzumenta kuchařku a hospodyně opravdu dělá.

Výjimkou nejsou ani pořady veřejnoprávní televize věnované přímo ženskému pohlaví. Například pořad České televize „Sama doma“ již svým názvem odkazuje na stereotyp ženy v domácnosti čekající na svého manžela, až přijde z práce. Vznik tohoto pořadu je v podstatě existencí stereotypu podmíněn. Nelze se divit, že na telefonický dotaz divačky tohoto pořadu: "Co dělat když manžel nepomáhá s vánočním úklidem?" pozvaná psycholožka odpovídá: "Asi ho k tomu nedonutíte. Nahraďte ho kamarádkou" – tedy jen další upevnění stereotypu, že domácí práce jsou doménou žen a muž, když

vyloženě nechce, je vykonávat nemusí. Na obhajobu tohoto pořadu můžeme konstatovat, že pouze odráží určitou společenskou situaci a faktem zůstává (jak jsme uvedli výše), že starost o domácnost a péče o dítě je stále ve většině případů doménou ženy.

Média jsou do jisté míry obrazem společnosti. Na druhou stranu se také významným způsobem podílejí na tvorbě postojů a názorů společnosti. Změnu je v tomto případě nutné iniciovat jak ve společnosti, jelikož tato společenská změna se následně v médiích projeví, tak v médiích samotných. Pokud budou média stále zobrazovat ženu na základě stereotypů, bude vznikat pomyslný „začarovaný kruh“.

4.2.5 Shrnutí

Ačkoli se postavení ženy ve společnosti za posledních několik let výrazně zlepšilo, stále nelze v určitých oblastech hovořit o rovnováze. I přes nesporný úspěch ženského hnutí zůstávají stále značné nerovnosti v přístupu k ženám a mužům ovlivněné genderovými stereotypy.

Přesto je v tomto stereotypu možno identifikovat určité, někdy méně a někdy více výrazné, změny. Vlivem světových válek a také ideologií komunistického režimu dochází k tomu, že mužská a ženská práce přestává být vnímána výrazně odlišným způsobem. Existuje již velice málo výhradně mužských, anebo naopak výhradně ženských zaměstnání. Po roce 1989 dochází ještě k většímu uvolnění tohoto stereotypu, a tak je normální, že se v dnešní době setkáme například s ženou pilotkou, hasičkou, ale také například mužem zdravotním bratrem.

V určitých oblastech však stále přetrvávají rozdíly. Nejvíce jsou patrné zejména v mzdovém ohodnocení či v přístupu k vysokým funkcím. Pomocí několika studií jsme dokázali, že tvrzení o platové diskriminaci žen má empirický základ. Je nezpochybnitelné, že tato diskriminace má svůj původ v genderovém stereotypu ženy. Oblastí kde je tento stereotyp nejsilnější, je rozdělení funkcí v rodině. V naší společnosti stále přetrvává obraz ženy, jakožto hospodyně a matky, jejíž nejdůležitější role jsou péče o děti, starost o domácnost, vaření, uklízení a podobně. Naopak muž je považován za živitele rodiny. I přesto existuje určitý posun i v tomto případě. K němu dochází zejména v posledních přibližně deseti letech a významný posun sledujeme zejména u mladší generace. Starší lidé jsou převážně zastánci tradičního rozdělení rolí v rodině.

Naopak vysokoškolsky vzdělaní lidé jsou pro přesunutí určité části péče o děti a o domácnost z ženy na muže – tedy dochází zde ke spravedlivějšímu rozdělení rolí.

5. Závěr

Závěry pod jednotlivými kapitolami jsou věnovány shrnutí jednotlivých témat tak, jak jsme je postupně otevírali. Úkolem následující a zároveň poslední části práce je tyto závěry porovnat a nalézt obecně platný závěr pro všechny zkoumané stereotypy. Zároveň potvrdit, či vyvrátit hypotézy stanovené v úvodu práce. Cílem práce bylo sledovat vývoj kulturních stereotypů v české kultuře s důrazem na období po roce 1989, kdy jsme předpokládali jejich nejvýraznější proměny.

U většiny zkoumaných stereotypů jsme mohli zejména z pohledu demografické statistiky sledovat po roce 1989 výrazné změny. Například pokles počtu uzavřených manželství, nebo naopak výrazný růst počtu narozených nemanželských dětí. Také počet potratů významným způsobem klesl a razantní růst můžeme zaznamenat také u statistiky věku matky při narození prvního dítěte. Z průměrné hodnoty okolo 22,5 let se v současnosti pohybuje věk matky při narození prvního dítěte okolo 32 let. Jedinou výjimkou se v tomto směru jeví stereotyp rozvodu, kde demografická statistika vykazuje konstantní úroveň zhruba od roku 1983 a po roce 1989 nelze pozorovat výraznější změny. Z tohoto pohledu by se mohlo zdát, že se rok 1989 až na výjimky výrazně podepsal na podobě sledovaných stereotypů. Na tomto místě je třeba si uvědomit, že demografickou statistiku může ovlivnit celá řada různých faktorů. Například pokles potratů po roce 1989 je způsoben zejména daleko lepší dostupností hormonální antikoncepce než uvolněním (slábnutím) tohoto stereotypu. Stejným způsobem se můžeme ptát, do jaké míry je klesající počet uzavřených manželství v období 1990-1994 způsoben přeměnou stereotypu a jak výrazně se na tomto poklesu podepsala bouřlivá porevoluční situace.

Z pohledu určení vývoje konkrétního stereotypu je dalším důležitým a kvalitním zdrojem informací výzkum veřejného mínění. V tomto případě jsme však limitováni dostupností dat. Průzkumy veřejného mínění začaly být, z pochopitelných důvodů, sledovány až po roce 1989. Vezmeme-li v úvahu, že názory veřejnosti se mění velice pomalu, můžeme považovat například výzkum provedený v roce 1990 za reprezentativní i pro několik předešlých let. Jinými slovy výzkum provedený v roce

1990 pro nás do jisté míry může reprezentovat názory převládající několik málo let před revolucí.

Další výhodou výzkumu veřejného mínění je možnost sledovat stereotyp hlubším způsobem, než dovoluje demografická statistika. Podíváme-li se například na stereotyp manželství, zjistíme, že více než 50% lidí souhlasí s tvrzením: „je v pořádku, aby spolu dva lidé žili bez uzavření sňatku“. Zároveň můžeme sledovat klesající podporu výroku: „ manželství je důležité pro výchovu dětí“. Tedy obecně můžeme konstatovat, že stereotyp manželství slábne. Na straně druhé je však pro mnoho lidí manželství stále významným životním cílem, a to dokonce důležitější, než je například věnování se zálibám. Celých 38% lidí plánuje někdy v budoucnu manželství uzavřít. Díky průzkumu veřejného mínění jsme tedy schopni lépe proniknout do podstaty stereotypu a můžeme přesněji určit oblasti, ve kterých dochází k jeho proměně.

Z pohledu veřejného mínění vykazují sledované stereotypy po roce 1989 rovněž výrazné proměny. U všech zkoumaných stereotypů se tyto změny shodují s empirickými údaji získanými z demografické statistiky. U některých stereotypů však tyto změny nejsou tak výrazné, jak vyplývá z demografické statistiky. Obecně můžeme konstatovat, že se naše hypotéza potvrdila a po roce 1989 opravdu dochází k výrazným změnám sledovaných stereotypů.

Ač by se mohlo zdát, že tato odpověď je jako résumé naší práce dostačující, není tomu tak. Každý ze sledovaných stereotypů je jedinečný a každý je ovlivněn rozdílnými faktory. Vyřknout obecnou pravdu o stereotypech je velice komplikované a téměř vždy se dopustíme určitého zkreslení. Například stereotyp ženy zaznamenal značné proměny již před rokem 1989. Proměna tohoto stereotypu tedy není výhradně spojena pouze s obdobím po roce 1989.

Nejdůležitější změna, která se po roce 1989 z pohledu stereotypů odehrála, je proměna společnosti samotné. Současná společnost je dnes daleko více než kdy dříve tolerantní, demokratická a liberální, což dokazují výzkumy veřejného mínění. Lidé sice považují na základě stereotypu určité chování za správné, zároveň již toto chování tak důrazně nevyžadují a neočekávají od ostatních. Ten, kdo se ze stereotypu vymyká (odlišuje se), není společností zavrhován a tlačен na okraj společnosti, jak tomu bylo dříve. Lidé jsou shovívavější k různým způsobům pojetí života a životního stylu. Právě tato skutečnost se nejvíce podílí na postupném slábnutí některých stereotypů.

6. Seznam literatury

Citace:

- [1] Rejman, L.: *Slovník cizích slov*, SPN, Praha 1971. 197s
- [2] ABZ slovník cizích slov [online]. c2005-2006, datum poslední revize 10. 12. 2009 [cit.2010-1-3]. URL<http://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/hledat?typ_hledani=prefix&cizi_slovo=kultura>
- [3] Soukup, V.: *Přehled antropologických teorií kultury*, Portál, Praha 2000. 14,15s. ISBN 80-7178-929-1
- [4] Kroeber, A. L.: Kluckhohn, C.: *Culture; a critical review of concepts and definitions*, Peabody Museum, Cambridge 1952. 62s.
- [5] Murpyh, R, F.: *Úvod do kulturní a sociální antropologie*, Slon, Praha 1999. 35s. ISBN 80-8585-053-2
- [6] Soukup, V.: Hrdý, L.: Vodáková, A.: *Sociální a kulturní antropologie*, Slon, Praha 1993. 69s. ISBN 80-901424-1-9
- [7] Soukup, V.: Hrdý, L.: Vodáková, A.: *Sociální a kulturní antropologie*, Slon, Praha 1993. 69, 70s. ISBN 80-901424-1-9
- [8] Soukup, V.: Hrdý, L.: Vodáková, A.: *Sociální a kulturní antropologie*, Slon, Praha 1993. 70s. ISBN 80-901424-1-9
- [9] Wikipedia otevřená encyklopedie [online]. c2002, datum poslední revize 9. 6. 2009 [cit.2010-2-1]. URL <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Enkulturation>>
- [10] Wikipedia otevřená encyklopedie [online]. c2002, datum poslední revize 6. 10. 2009 [cit.2010-2-14]. URL <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Akulturation>>
- [11] Wikipedia otevřená encyklopedie [online]. c2002, datum poslední revize 30.12.2009 [cit.2010-2-1]. URL<http://cs.wikipedia.org/wiki/Kulturn%C3%AD_antropologie>
- [12] Murpyh, R, F.: *Úvod do kulturní a sociální antropologie*, Slon, Praha 1999. 63s. ISBN 80-8585-053-2
- [13] ABZ slovník cizích slov [online]. c2005-2006, datum poslední revize 10. 12. 2009 [cit.2010-2-14]. <<http://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/kulturni-relativismus>>
- [14] Rejman, L.: *Slovník cizích slov*, SPN, Praha 1971. 359s.
- [15] Ličková, E.: *Stereotypy a ne*, Československá televize, Praha 1982. 12, 15s.

- [16] Ličková, E.: *Stereotyp ano i ne*, Československá televize, Praha 1982. 19s.
- [17] Ličková, E.: *Stereotyp ano i ne*, Československá televize, Praha 1982. 16s.
- [18] Ličková, E.: *Stereotyp ano i ne*, Československá televize, Praha 1982. 26s.
- [19] Ličková, E.: *Stereotyp ano i ne*, Československá televize, Praha 1982. 22s.
- [20] Kalousová L. Stereotyp nebo obraz druhého?. In *Obraz druhého v historické perspektivě*. Univerzita Karlova. Praha: Karolinum, 1997. 7s. ISSN 0567-8293
- [21] Dictionary.com [online]. c2010, datum poslední revize 5. 1. 2010 [cit.2010-2-21]. URL <<http://dictionary.reference.com/browse/stereotype?r=2>>
- [22] Wikipedia otevřená encyklopedie [online]. c2002, datum poslední revize 8. 9.2008 [cit.2010-2-10]. URL <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Stereotypizace>>
- [23] Wikipedie otevřená encyklopedie [online]. c2002, datum poslední revize 8. 9.2008 [cit.2010-2-10]. URL <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Stereotypizace>>
- [24] Wikipedia otevřená encyklopedie [online]. c2002, datum poslední revize 8. 9.2008 [cit.2010-2-10]. URL <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Stereotypizace>>
- [25] Wikipedia otevřená encyklopedie [online]. c2002, datum poslední revize 8. 9.2008 [cit.2010-2-10]. URL <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Stereotypizace>>
- [26] Otto, J.: *Ottův slovník naučný XXVII*, Paseka, Praha 2002. svazek 27, 729s.
- [27] Ličková, E.: *Stereotyp ano i ne*, Československá televize, Praha 1982. 22s.
- [28] Ličková, E.: *Stereotyp ano i ne*, Československá televize, Praha 1982. 12s.
- [29] Ličková, E.: *Stereotyp ano i ne*, Československá televize, Praha 1982. 27s.
- [30] Svět sociologické Lucienne [online]. c2006, datum poslední revize 7. 12. 2006 [cit.2010-3-6]. URL<<http://sociologiclucienne.bloguje.cz/443527-institucionalni-usporadani-moderni-spolecnosti.php>>
- [31] Marušiak, M.: *Rodina a manželství*, Svobodné slovo, Praha 1964. 11s.
- [32] Petrusek, M.: *Velký sociologický slovník*. Praha 1996, II. 940s.
- [33] Marušiak, M.: *Rodina a manželství*, Svobodné slovo, Praha 1964. 96s.
- [34] Možný, I.: *Sociologie rodiny*, Slon, Praha 2002. 20s.

- [35] Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, *Národní shromáždění československé 1918 -1920* [online]. c2003, datum poslední revize 25. 8. 2003 [cit.2010-3-9]. URL<http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0298_01.htm>
- [36] Marušiak, M.: *Rodina a manželství*, Svobodné slovo, Praha 1964. 117s.
- [37] Marušiak, M.: *Rodina a manželství*, Svobodné slovo, Praha 1964. 95-96s.
- [38] Marušiak, M.: *Rodina a manželství*, Svobodné slovo, Praha 1964. 82s.
- [39] Čermák, J.: *Postavení ženy ve společnosti se zaměřením na Českou republiku* [online]. E-polis.cz, 10. listopad 2003. [cit. 2010-03-18]. URL<<http://www.e-polis.cz/nezarazene-clanky/33-postaveni-zeny-ve-spolecnosti-se-zamerenim-na-ceskou-republiku.html>>. ISSN 1801-1438.
- [40] Mead, M.: *Sex and Temperament in Three Primitive Societies*, HarperCollins Publisher, New York 2001. ISBN 0-06-093495-6.
- [41] Český statistický úřad, *Ekonomická aktivita obyvatelstva - Hlavní charakteristiky ekonomicky aktivních osob* [online]. c2004, datum poslední revize 26.10.20046 [cit.2010-3-11]. URL<<http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/p/4115-03>>
- [42] Stupnytskyy, O.: *Struktura rozdílů ve výdělcích mužů a žen v managementu*, VÚPSV, Praha 2007. ISBN 978-80-87007-58-7. 22 s.
- [43] Pančlová , Lenka. Jsou ženy platově diskriminovány? [online]. *Finanční noviny.cz*, 2. září 2007. [cit. 2010-03-7]. URL<http://www.financninoviny.cz/kariera/index_view.php?id=273956 > ISSN 1213-4996
- [44] Pančlová , Lenka. Jsou ženy platově diskriminovány? [online]. *Finanční noviny.cz*, 2. září 2007. [cit. 2010-03-7]. URL<http://www.financninoviny.cz/kariera/index_view.php?id=273956 > ISSN 1213-4996
- [45] Fischlová, D.: *Analýza rozdílů ve výši příjmů mužů a žen*, VÚPSV, Praha 2002. 15 s.
- [46] Chludilová, I.: *Rozdělení rolí v rodině* [tisková zpráva]. Sociologický ústav AV ČR, Praha 2003. 2s.
- [47] Chludilová, I.: *Rozdělení rolí v rodině* [tisková zpráva]. Sociologický ústav AV ČR, Praha 2003. 2s.
- [48] Chludilová, I.: *Rozdělení rolí v rodině* [tisková zpráva]. Sociologický ústav AV ČR, Praha 2003. 3s.

[49] Chludilová, I.: *Rozdělení rolí v rodině* [tisková zpráva]. Sociologický ústav AV ČR, Praha 2003. 4s.

Zdroje:

Fischlová, D.: *Analýza rozdílů ve výši příjmů mužů a žen*, VÚPSV, Praha 2002.

Kalousová L. Stereotyp nebo obraz druhého?. In *Obraz druhého v historické perspektivě*. Univerzita Karlova. Praha: Karolinum, 1997. ISSN 0567-8293

Kroeber, A. L.: Kluckhohn, C.: *Culture; a critical review of concepts and definitions*, Peabody Museum, Cambridge 1952.

Lawless, R.: *Co je to kultura*, Votobia, Olomouc 1966. ISBN 80-7198-106-0

Ličková, E.: *Stereotyp ano i ne*, Československá televize, Praha 1982.

Marušiak, M.: *Rodina a manželství*, Svobodné slovo, Praha 1964.

Mead, M.: *Sex and Temperament in Three Primitive Societies*, HarperCollins Publisher, New York 2001. ISBN 0-06-093495-6.

Možný, I.: *Sociologie rodiny*, Slon, Praha 2002.

Murdock, G. P.: White, D.R.: Standard Cross-Cultural Sample, *Ethnology*, 8, 329-69, 1969

Murphy, R, F.: *Úvod do kulturní a sociální antropologie*, Slon, Praha 1999. ISBN 80-8585-053-2

Rejman, L.: *Slovník cizích slov*, SPN, Praha 1971.

Soukup, V.: Hrdý, L.: Vodáková, A.: *Sociální a kulturní antropologie*, Slon, Praha 1993. ISBN 80-901424-1-9

Soukup, V.: *Přehled antropologických teorií kultury*, Portál, Praha 2000. ISBN 80-7178-929-1

Soukupová, B.: *Česká společnost před sto lety: identita, stereotyp, mýtus*, Sofis, Praha 2000. ISBN 80-902785-3-1

Stupnytskyy, O.: *Struktura rozdílů ve výdělcích mužů a žen v managementu*, VÚPSV, Praha 2007. ISBN 978-80-87007-58-7.

Weitzman, L.: Eifler, D.: Homara, E.: Ross, C.: *Sex-Role Socialization in Picture Books for Preschool Children*, The American Journal of Sociology, 1972, Vol. 77, No. 6.

Internetové zdroje:

Čermák, J.: *Postavení ženy ve společnosti se zaměřením na Českou republiku* [online]. E-polis.cz, 10. listopad 2003. Dostupné z WWW: <<http://www.e-polis.cz/nezarazene-clanky/33-postaveni-zeny-ve-spolecnosti-se-zamerenim-na-ceskou-republiku.html>>. ISSN 1801-1438.

Český statistický úřad, *Ekonomická aktivita obyvatelstva - Hlavní charakteristiky ekonomicky aktivních osob* [online]. c2004, datum poslední revize 26. 10. 2006 URL<<http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/p/4115-03>>

Český statistický úřad, *Zaměstnanost - Míra zaměstnanosti, celkem/muži/ženy, %, 2004* [online]. c2004, datum poslední revize 27. 2. 2008 URL< http://notes2.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/zamestnanost_eupr>

Seznam grafů

Graf 1 – Chcete v budoucnu uzavřít sňatek? – tabulka ukazuje časový vývoj odpovědí respondentů na uvedenou otázku

Graf 2 – Souhlas s výroky o manželství a rodičovství

Graf 3 – Analýza výdělkového rozdílu v managementu

Seznam tabulek

Tabulka 1 – Názory na interrupce

Tabulka 2 – Úspěšnost mužů a žen při senátních volbách 2004, 2006, 2008

7. Přílohy

Tabulka č. 1

Důvody (ne)plánování sňatku (v %)	
Důvody plánování sňatku	Důvody neplánování sňatku
kvůli dětem, založení rodiny (59 %)	věk, zdravotní stav (41 %)
samozřejmost až nutnost, norma (25 %)	svoboda, chce být sám (28 %)
dva jsou vždy lepší než jeden (18 %)	spatná zkušenost (26 %)
z lásky, završení vztahu, má vážnou známost (11 %)	obecné výroky bez jasného důvodu - nechce, nepotřebuje (14 %)
jistota, spokojenost, klid, závazky (10 %)	svatba je zbytečná (8 %)
majetek, finanční zabezpečení (8 %)	nemá partnera (7 %)
opora ve stáří (4 %)	vdovy, vdovci (4 %)
obecné výroky o negativěch svobody a pozitivěch manželství (2 %)	finanční náročnost, kvůli majetku (2 %)
právní výhody (2 %)	složitost rozvodového řízení (2 %)
osamostatnění od rodičů (1 %)	jiná odpověď (4 %)
jiná odpověď (5 %)	bez odpovědi (64 %)
bez odpovědi (55 %)	

Pozn.: Dotázaní měli možnost uvést dvě odpovědi v případě, kdy plánovali sňatek a dvě odpovědi v případě, kdy neplánovali sňatek, součet proto tvoří pro každou variantu 200 %.

zdroj: Sociologický ústav AV ČR

Tabulka č. 2

Ukončená těhotenství podle způsobu ukončení v letech 1960 – 2002

Období, rok	Průměrný roční počet ukončených těhotenství	z nich ukončeno		Podíl v %	
		porodem	potratem	porodů	potratů
1960-64	220 298	140 557	79 741	63,8	36,2
1965-69	227 856	142 543	85 313	62,6	37,4
1970-74	252 630	169 450	83 180	67,1	32,9
1975-79	264 161	183 472	80 689	69,5	30,5
1980-84	234 833	143 618	91 216	61,2	38,8
1985-89	249 075	132 804	116 271	53,3	46,7
1990-94	223 947	122 294	101 653	54,6	45,4
1995-99	148 995	91 739	57 256	61,6	38,4
2000	138 539	91 169	47 370	65,8	34,2
2001	136 035	90 978	45 057	66,9	33,1
2002	136 790	93 047	43 743	68,0	32,0

zdroj: ČSÚ

Tabulka č. 3

Názory na interrupce – vývojové srovnání (v %)

	1990	1992	1995	1998	2005
Žena sama má právo se rozhodnout, zda má být provedeno umělé přerušení jejího těhotenství.	60	64	63	67	70
Interrupce by měla být povolena jen s přihlédnutím ke zdravotním a sociálním ohledům na dítě a ženu.	26	23	25	19	17
Interrupce by měla být povolována jen v případě ohrožení života těhotné ženy.	9	10	9	10	6
Interrupce by měla být zakázána.	5	3	3	4	2

Pozn.: Dopočet do 100 % ve sloupcích tvoří odpovědi „neví“.

zdroj: Sociologický ústav AV ČR

Tabulka č. 4

Důležitost životních cílů (průměrné pořadí) - vývoj

	2003	2005	2006	2007	2009
mít stálého partnera	3,03	3,01	2,96	2,95	3,01
mít děti	3,24	3,23	3,23	3,18	3,15
dosáhnout úspěch v zaměstnání	3,40	3,38	3,44	3,38	3,43
vdát se, oženit se	4,02	3,93	4,04	4,04	4,14
věnovat se zálibám	4,80	4,75	4,76	4,75	4,55
dosáhnout co nejvyšší vzdělání	4,18	4,24	4,12	4,30	4,60
žít pestrým společenským životem	5,32	5,47	5,43	5,40	5,13

zdroj: Sociologický ústav AV ČR

Tabulka č. 5

Souhlas s výroky o partnerství a rodičovství – vývoj

	2003 +/-	2005 +/-	2006 +/-	2007 +/-	2009 +/-
Je v pořádku, když spolu lidé žijí, aniž by plánovali sňatek.	46/20	40/22	42/19	43/17	49/17
Pokud žijí oba rodiče se svými dětmi ve společné domácnosti, není nutné, aby byli manželé.	31/36	28/37	32/35	33/32	38/30
Pro výchovu dětí je velmi důležité, aby měli jejich rodiče uzavřen sňatek.	52/24	50/27	44/31	41/31	36/38
Ženatí muži a vdané ženy jsou obecně spokojenější než svobodní.	43/19	42/18	41/20	38/21	33/28
Lidé, kteří chtějí mít děti, by měli nejdříve uzavřít sňatek.	59/18	58/16	47/23	45/22	42/27
Svobodní lidé mají menší vážnost mezi lidmi než vdané a ženatí.	19/52	17/54	20/54	20/50	18/53
Není správné, aby spolu žili partneři v jednom bytě, pokud nebyli oddáni.	16/51	13/54	10/63	9/62	11/64
Manželství je zbytečná instituce.	6/68	6/70	9/69	9/61	10/61
Špatné manželství je lepší než žádné.	5/77	6/78	6/79	6/81	5/80

Pozn.: +/- znamená součet položek „rozhodně souhlasí“ a „spíše souhlasí“/„rozhodně nesouhlasí“ a „spíše nesouhlasí“. Dopočet do 100 % v buňkách tvoří odpovědi „ani souhlas ani nesouhlas“ a „nevím“.

zdroj: Sociologický ústav AV ČR

Tabulka č. 6

VEŘEJNÝ ŽIVOT A ROZHODOVÁNÍ 7 - 10. Soudci podle věku k 1. 1. 2008

Věkové skupiny Age groups	Soudci / Judges											
	celkem / total		Nejvyšší správní soud ČR Supreme Administrative Court of CR		Nejvyšší soud ČR Supreme Court of CR		vrchní soudy Courts of Appeal		krajské soudy Regional Courts		okresní soudy District Courts	
	ženy Women	muži Men	ženy Women	muži Men	ženy Women	muži Men	ženy Women	muži Men	ženy Women	muži Men	ženy Women	muži Men
do 30	29	13	-	-	-	-	-	-	-	1	29	12
31-40	563	462	3	6	-	-	-	4	49	91	511	361
41-50	552	291	2	4	4	10	19	26	188	124	339	127
51-60	564	298	5	2	9	28	32	37	258	113	260	118
61-70	146	101	4	4	3	6	12	8	64	38	63	45
celkem	1 854	1 165	14	16	16	44	63	75	559	367	1 202	663
Struktura podle pohlaví (%) / Structure by Sex (%)												
do 30	69%	31%	-	-	-	-	-	-	-	100%	71%	29%
31-40	55%	45%	33%	67%	-	-	-	100%	35%	65%	59%	41%
41-50	65%	35%	33%	67%	29%	71%	42%	58%	60%	40%	73%	27%
51-60	65%	35%	71%	29%	24%	76%	46%	54%	70%	30%	69%	31%
61-70	59%	41%	50%	50%	33%	67%	60%	40%	63%	37%	58%	42%
celkem	61%	39%	47%	53%	27%	73%	46%	54%	60%	40%	64%	36%

Pramen: Ministerstvo spravedlnosti ČR

Tabulka č. 7

Představy o rozdělení činností v rodině (v %).

	MUŽ	Rozhodně muž	Spíše muž	OBA STEJNĚ	Spíše žena	Rozhodně žena	ŽENA
Nakupovat potraviny	1	0	1	45	47	7	54
Pečovat o děti	1	0	1	59	35	5	40
Dále se vzdělávat	16	2	14	79	1	0	1
Pěstovat koníčky	7	1	6	89	1	0	1
Finančně zajišťovat domácnost	64	16	48	34	1	0	1
Být iniciativní v intimním životě	25	6	19	66	3	1	4
Vařit	2	0	2	20	64	14	78
Pěstovat společenské kontakty	10	1	9	82	4	1	5
Starat se o rodinný rozpočet	21	4	17	58	19	2	21
Zapojovat se do společenských funkcí	35	4	31	55	2	0	2
Uklízet	1	0	1	48	40	10	50
Usilovat o profesní kariéru	39	7	32	54	0	1	1

Poznámka: Dopočet do 100% v řádcích tvoří odpovědi „nevím“

zdroj: Sociologický ústav AV ČR

Tabulka č. 8

Představy o rozdělení činností v rodině – 1998, 2000, 2003 (v %).

	MUŽ			OBA STEJNĚ			ŽENA		
	98-07	00-07	03-01	98-07	00-07	03-01	98-07	00-07	03-01
Nakupovat potraviny	1	3	1	39	43	45	60	54	54
Pečovat o děti	0	1	1	51	49	59	49	50	40
Dále se vzdělávat	16	14	16	78	81	79	1	1	1
Pěstovat koníčky	10	8	7	87	90	89	0	0	1
Finančně zajišťovat domácnost	74	66	64	26	34	34	0	0	1
Být iniciativní v intimním životě	27	23	25	61	68	66	6	5	4
Vařit	1	1	2	18	19	20	81	79	78
Pěstovat společenské kontakty	13	13	10	78	80	82	4	4	5
Starat se o rodinný rozpočet	17	20	21	57	60	58	26	20	21
Zapojovat se do společenských funkcí	41	37	35	48	52	55	1	1	2
Uklízet	1	1	1	47	47	48	52	52	50
Usilovat o profesní kariéru	45	41	39	48	52	54	0	1	1

zdroj: Sociologický ústav AV ČR

Tabulka č. 9

Skutečné rozdělení činností v rodině (v %).

	MUŽ	Rozhodně muž	Spíše muž	OBA STEJNĚ	Spíše žena	Rozhodně žena	ŽENA
Nakupuje potraviny	4	0	4	31	49	16	65
Pečuje o děti	1	0	1	36	48	9	57
Dále se vzdělává	29	4	25	44	11	1	12
Pěstuje koníčky	31	3	28	59	5	0	5
Finančně zajišťuje domácnost	49	14	35	45	4	1	5
Je iniciativní v intimním životě	36	6	30	50	6	1	7
Vaří	2	1	1	14	53	31	84
Pěstuje společenské kontakty	20	2	18	60	14	2	16
Stará se o rodinný rozpočet	23	7	16	39	30	8	38
Zapojuje se do společenských funkcí	35	3	32	41	8	1	9
Uklízí	2	1	1	24	52	22	74
Usiluje o profesní kariéru	40	6	34	34	8	1	9

Poznámka: Pouze vdané/ženatí a žijící se stálým partnerem. Dopočet do 100% v řádcích tvoří odpovědi „nevím“

zdroj: Sociologický ústav AV ČR

Tabulka č. 10

Srovnání představ a skutečného rozdělení činností v rodině (v %)

	MUŽ		OBA STEJNĚ		ŽENA	
	Předst.	Skuteč.	Předst.	Skuteč.	Předst.	Skuteč.
Nakupovat potraviny	1	4	45	31	54	65
Pečovat o děti	1	1	59	36	40	57
Dále se vzdělávat	16	29	79	44	1	12
Pěstovat koníčky	7	31	89	59	1	5
Finančně zajišťovat domácnost	64	49	34	45	1	5
Být iniciativní v intimním životě	25	36	66	50	4	7
Vařit	2	2	20	14	78	84
Pěstovat společenské kontakty	10	20	82	60	5	16
Starat se o rodinný rozpočet	21	23	58	39	21	38
Zapojovat se do společenských funkcí	35	35	55	41	2	9
Uklízet	1	2	48	24	50	74
Usilovat o profesní kariéru	39	40	54	34	1	9

zdroj: Sociologický ústav AV ČR

Tabulka č. 11

Průměrné hrubé měsíční mzdy v letech 2000 - 2006 v třídění podle hlavních tříd KZAM a pohlaví zaměstnanců

ZAMĚSTNÁNÍ	kód KZAM	Průměrné hrubé měsíční mzdy																				
		2000			2001			2002			2003			2004			2005			2006		
		celkem	v tom		celkem	v tom		celkem	v tom		celkem	v tom		celkem	v tom		celkem	v tom		celkem	v tom	
			muži	ženy		muži	ženy		muži	ženy		muži	ženy		muži	ženy		muži	ženy		muži	ženy
C E L K E M		15 187	17 251	12 641	16 353	18 481	13 755	18 133	20 404	15 217	19 510	21 983	16 404	20 545	23 044	17 256	21 674	24 271	18 221	22 908	25 593	19 305
zákonodárci, vedoucí a řídící pracovníci	1	30 678	37 257	20 188	32 750	39 720	21 855	37 191	42 763	25 122	40 047	45 700	27 065	42 018	48 236	28 733	43 583	49 853	30 365	46 840	53 836	32 264
vědečtí a odborní duševní pracovníci	2	19 375	23 566	16 103	21 529	25 772	18 247	24 048	27 871	20 658	26 166	30 641	22 517	27 198	31 733	23 376	28 979	33 920	24 758	30 501	35 679	26 113
techničtí, zdravotničtí, pedagogičtí pracovníci	3	16 068	19 550	13 768	17 549	21 168	15 127	19 343	22 735	16 931	20 780	24 262	18 244	22 153	25 488	19 189	23 641	27 300	20 353	25 124	29 107	21 616
nižší administrativní pracovníci	4	12 748	15 556	12 126	13 794	16 661	13 139	14 724	17 681	13 945	15 707	18 555	14 936	16 442	18 965	15 733	17 498	20 332	16 648	18 462	21 266	17 462
provozní pracovníci ve službách a obchodě	5	9 898	11 892	8 863	10 666	12 806	9 535	12 253	14 545	10 830	12 721	15 180	11 359	12 956	15 370	11 547	13 718	16 154	12 229	14 556	17 167	12 906
kvalif. dělníci v zeměd.,lesnictví a rybolovu	6	10 107	10 924	9 257	10 839	11 658	9 985	11 596	12 314	10 928	12 063	12 932	11 211	13 090	13 995	12 141	13 547	14 426	12 666	15 156	15 951	14 268
řemeslníci, kvalifikovaní výrobci a zpracovatelé	7	13 512	14 236	9 849	14 257	15 096	10 313	15 281	16 135	11 483	16 260	17 220	12 004	16 965	18 026	12 504	17 824	18 836	13 216	18 955	19 938	13 948
obsluha strojů a zařízení	8	13 068	14 061	10 529	13 745	14 824	11 079	15 088	16 287	12 145	16 106	17 384	12 970	16 943	18 210	13 769	17 624	18 930	14 329	18 493	19 790	15 192
pomocní a nekvalifikovaní pracovníci	9	8 994	10 344	8 017	9 506	10 865	8 519	10 601	12 169	9 367	11 355	13 023	10 087	11 831	13 479	10 486	12 261	14 018	10 814	12 898	14 576	11 556

Zdroj : strukturální mzdová statistika 2000 - 2006

Poznámka :

pro rok 2000 uvedeny mzdy zaměstnanců s počtem placených hodin 1700 a vyšším

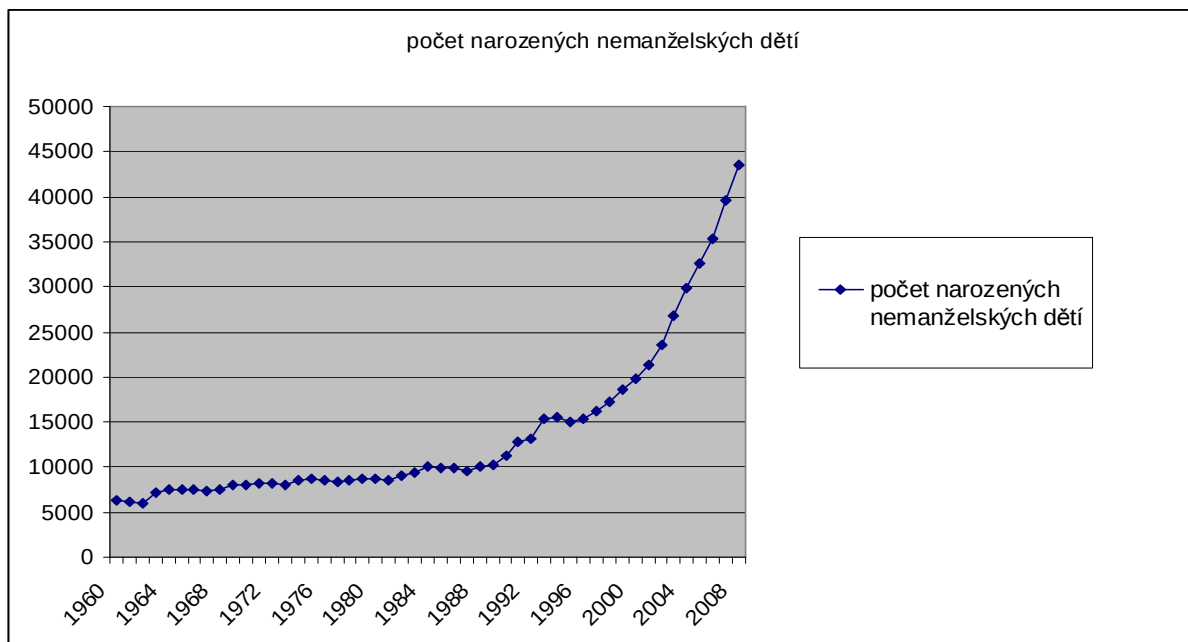
pro rok 2001 uvedeny mzdy zaměstnanců s počtem placených hodin 1592 a vyšším (změna v důsledku změny započítávání přestávky na jídlo do pracovní doby);

pro rok 2002 - 2006 uvedeny mzdy zaměstnanců vypočtené v nové metodice podle placené doby, přerušení předchozí časové řady!

zdroj: ČSÚ

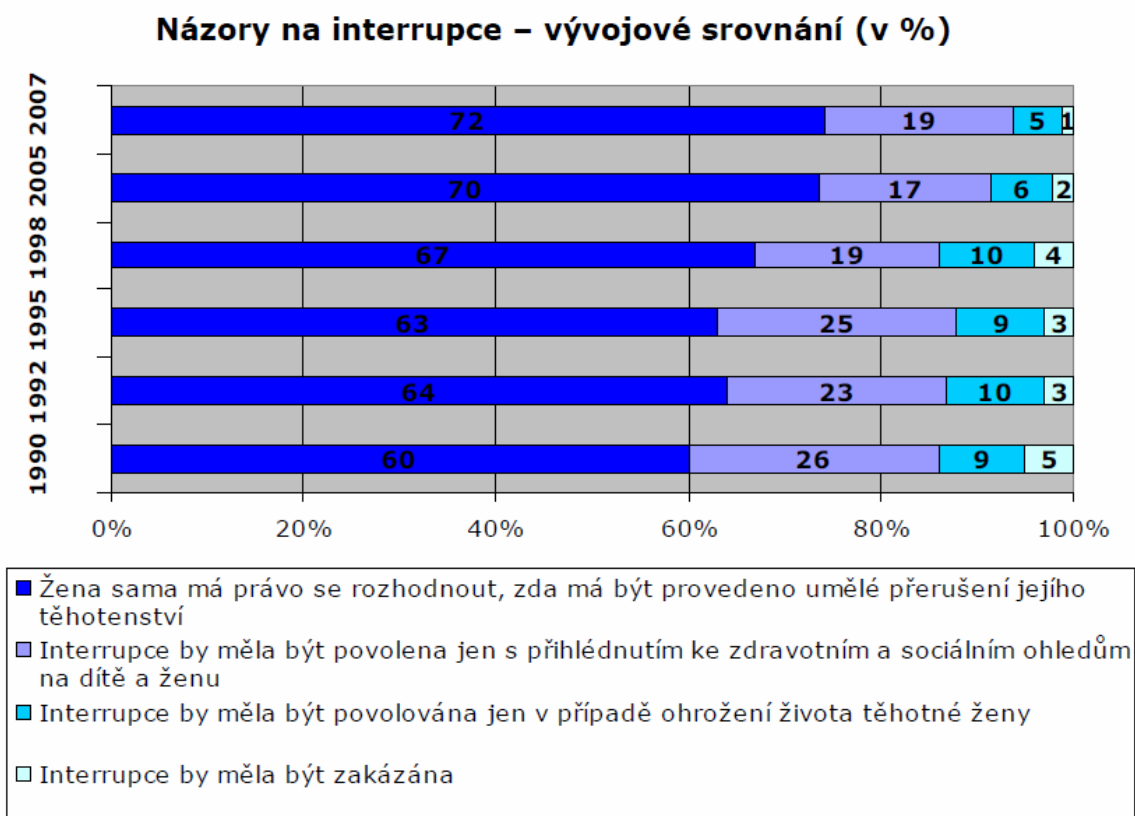
Grafy:

Graf č. 1

zdroj: vlastní

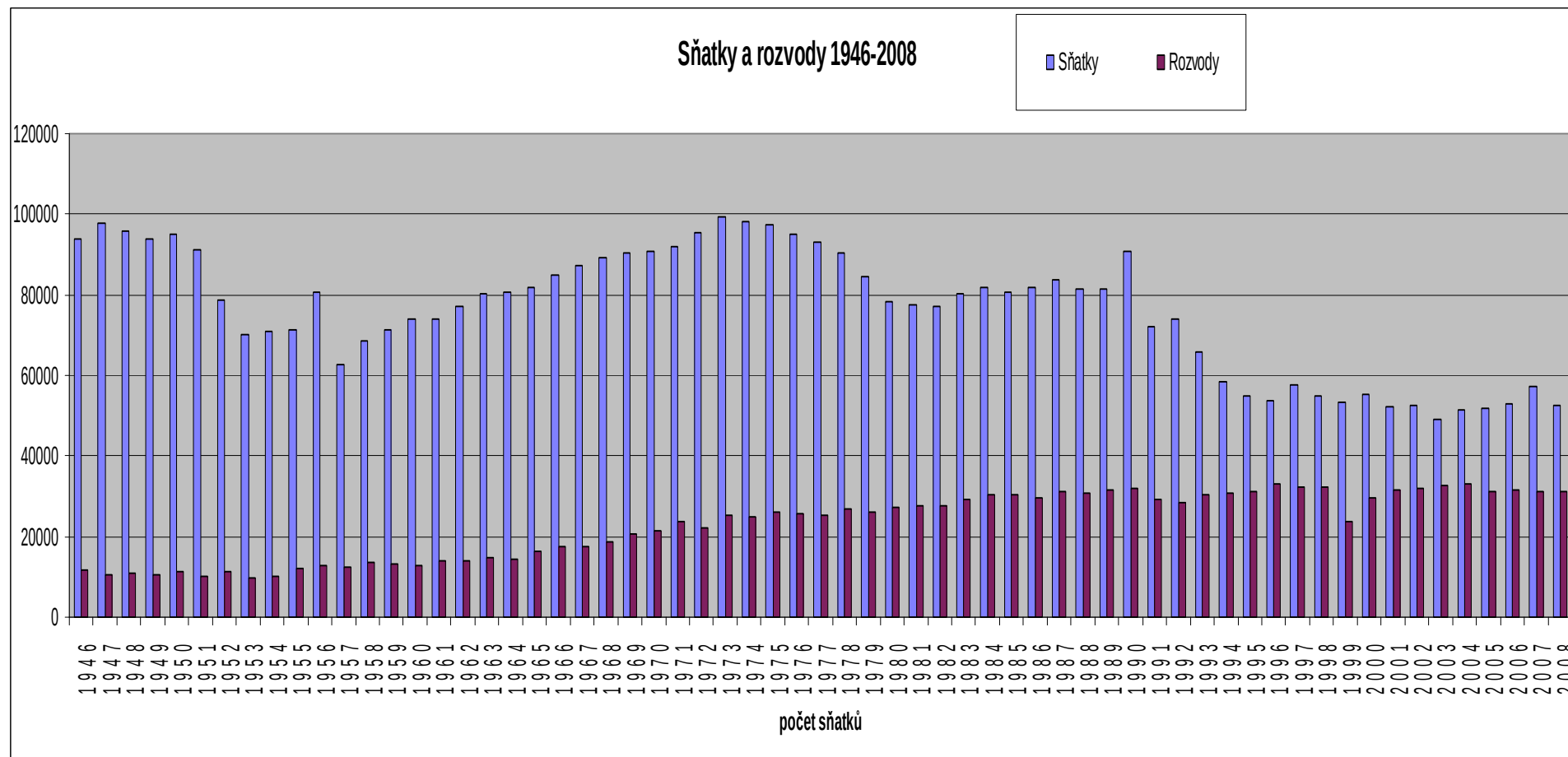
Graf č. 4

Pozn.: Dopočet do 100 % v řádcích tvoří odpovědi „neví“.

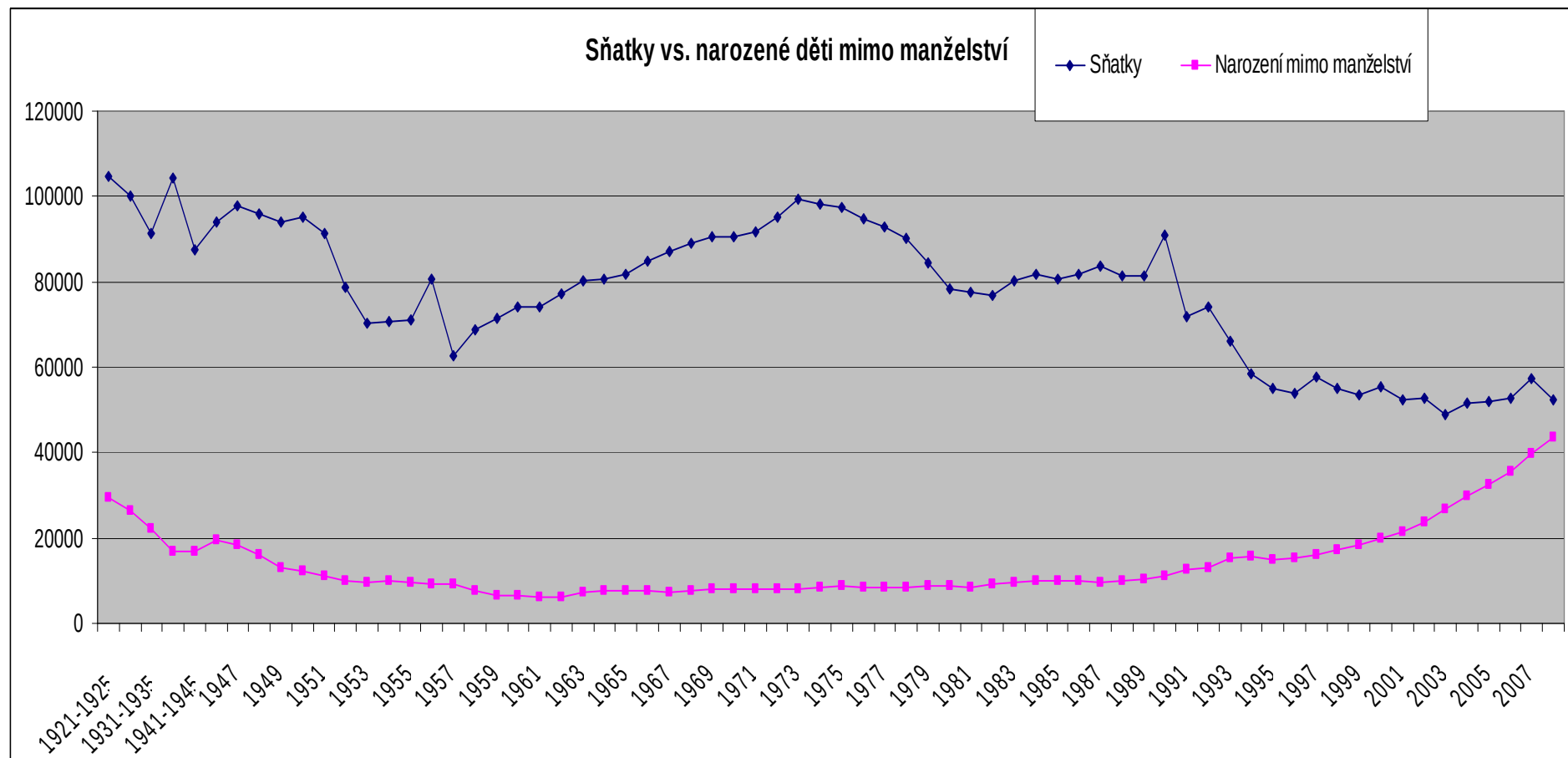
zdroj: Sociologický ústav AV ČR

Graf č. 2

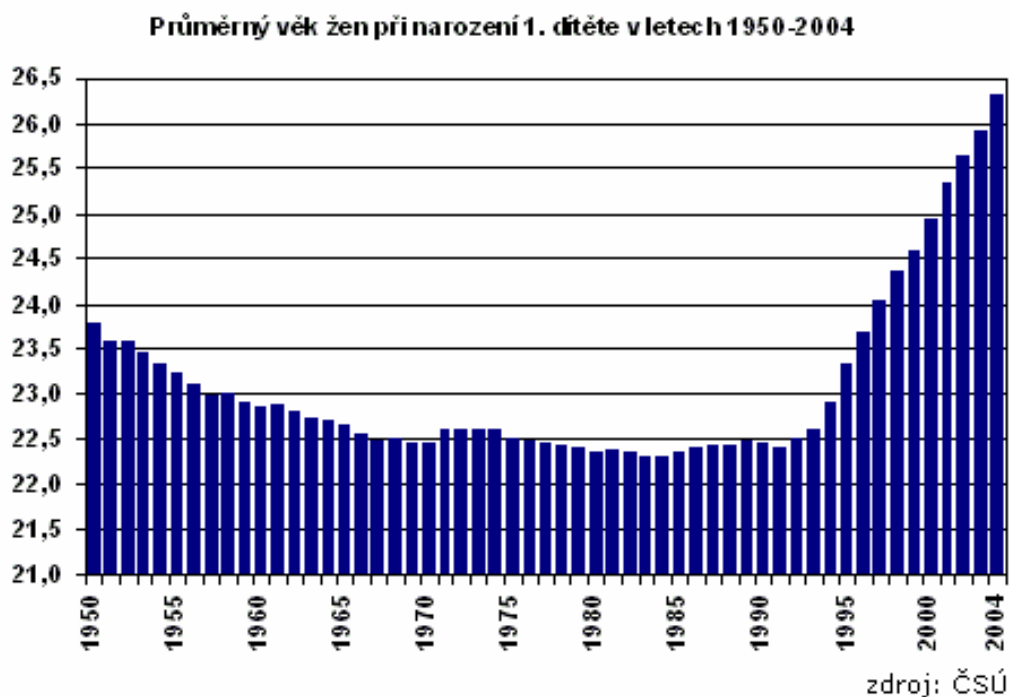
zdroj: vlastní

Graf č. 3

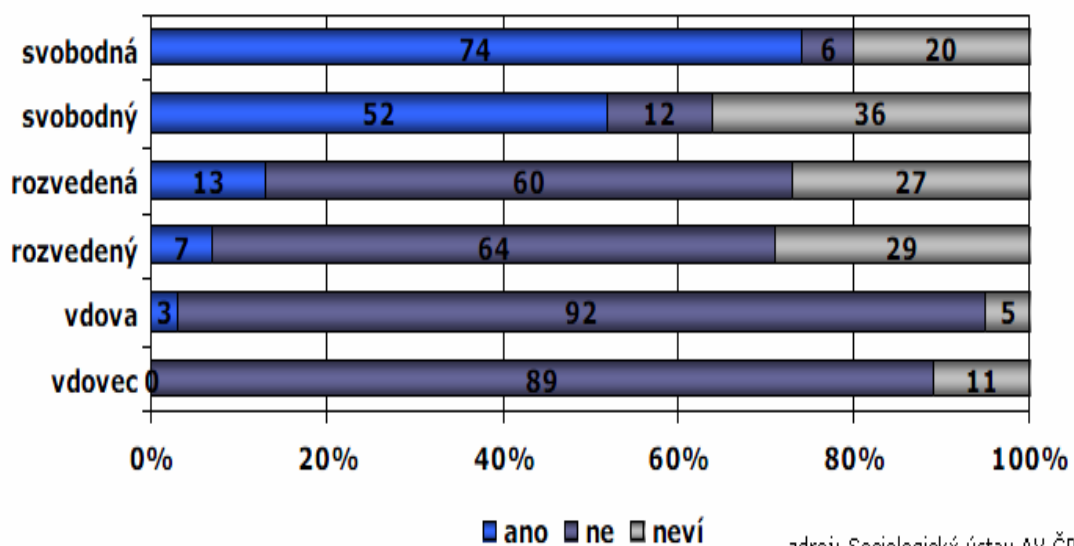
zdroj: vlastní

Graf č. 5

Graf č. 6

Plánování vstupu do manželství podle pohlaví a rodinného stavu

Graf č. 7

